

Didžiūnas ir garbingas vyras krito šiandien (2 Sam 3, 38): Jono Karolio Chodkevičiaus paveikslas laidotuvių pamoksluose ir kalbose

VIKTORIJA VAITKEVIČIŪTĖ

Lietuvos nacionalinė Martyno Mažvydo biblioteka
viktoria.vaitkeviciute@lnb.lt
<https://orcid.org/0009-0006-2043-3067>

ANOTACIJA. Straipsnio objektas – Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės politikui, karvedžiui Jonui Karoliui Chodkevičiui (Jan Karol Chodkiewicz, apie 1571–1621) skirti aštuoni spausdinti laidotuvių tekstai: penki pamokslai lenkų kalba ir trys kalbos, dvi lotyniškos, o viena lenkiška. Šios rūšies tekstuose dažniausiai atpažįstamas to meto visuomenės mentaliteto suformuotas idealiojo žmogaus modelis. Straipsnio tikslas – išsiaiškinti, kiek pamokslininkai, aptardami ypač garsų ir žinomą Baroko karvedį, siekė jį individualizuoti, remtis jo biografijos detalėmis, ar vadovavosi apibendrintu krikščionio-tikinčiojo modeliu, remdamiesi Baroko epochoje išpopuliarėjusiu *miles Christianus* vaizdiniu.

REIKŠMINIAI ŽODŽIAI: Jonas Karolis Chodkevičius; laidotuvių pamokslai; laidotuvių kalbos; karvedys; *miles Christianus*; Baroko retorika; Baroko epocha.

Šiuo metu yra žinomi aštuoni išspausdinti laidotuvių tekstai, parašyti žymaus Lietuvos Didžiosios kunigaikštystės politiko, karvedžio Jono Karolio Chodkevičiaus (Jan Karol Chodkiewicz, apie 1571–1621) mirties proga. Tai penki pamokslai lenkų kalba ir trys kalbos, iš kurių dvi parašytos lotyniškai, viena – lenkiškai. Nė vienam XVII a. LDK didikui, taip pat jokiam valdovui nėra išlikę tiek laidotuvių pamokslų ir kalbų kiek Chodkevičiui.

Laidotuvių pamokslus, sakytus mirus Chodkevičiui, išsamiau yra analizavę lenkų tyrėjai. Michał Kuran straipsnyje „Jan Karol Chodkiewicz – przykład wizerunku starca w oracjach pogrzebowych“ („Jonas Karolis Chodkevičius – seno žmogaus vaizdinio pavyzdys laidotuvių kalbose“)¹ aptaria septynis tekstus, tačiau dėmesį telkia į senatvės temą². Bogusław Bednarek straipsnyje „Laidotuvių kalbos, skirtos Jonui Karoliui Chodkevičiui“ („Oracje pogrzebowe poświęcone Janowi Karolowi Chodkiewiczowi“)³ atskirai pristatė penkis pamokslus, tačiau nepateikė išvadų, kurios būtų susijusios konkrečiai su Chodkevičiaus asmenybe. Paminėtina ir Baroko laidotuvių pamokslų tyrėjos Dobrosławos Platt monografija *Laidotuvių pamokslai XVI ir XVII amžių sankirtoje. Iš senosios lenkų prozos istorijos (Kazanie pogrzebowe z przełomu XVI i XVII wieku. Z dziejów prozy staropolskiej)*⁴, kurioje tarp kitų analizuojamas Fabiano Birkowskio parašytas laidotuvių pamokslas. Kai kuriuos pamokslus, skirtus Chodkevičiui paminėti, yra analizavusi ir šio straipsnio autorė monografijoje *LDK katalikiškas Baroko pamokslas: tarp ars vivendi ir ars moriendi*⁵. Šiuo metu labiau išanalizuota Chodkevičiui skirta proginė poezija. Remiantis jau atliktais tyrimais, straipsnyje pirmąkart pasitelkiami visi šiuo metu žinomi spausdinti laidotuvių pamokslai ir kalbos, skirtos Chodkevičiui; minėtieji tekstai nagrinėjami telkiant dėmesį į jo asmenybę.

Ne viename tyrime, kuriame nagrinėjamas Chodkevičiaus vaizdavimas proginėje poezijoje lenkų ir lotynų kalbomis, teigiama, kad visi apdainuoti šio asmens bruožai atliepia krikščionių riteriui (*miles Christianus*) būdingas

¹ Michał Kuran, „Jan Karol Chodkiewicz – przykład wizerunku starca w oracjach pogrzebowych“, in: *Dojrzewanie do pełni życia: starość w literaturze polskiej i obcej*, pod redakcją Stefana Kruka, Elżbiety Flis-Czeriak, Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, 2006, p. 125–145.

² Senatvės tema buvo svarstyta remiantis ankstesniu Chodkevičiaus gimimo datavimu 1560-aisiais.

³ Bogusław Bednarek, „Oracje pogrzebowe poświęcone Janowi Karolowi Chodkiewiczowi“, in: *Poznanie, Kosmos, cywilizacja*, pod redakcją Ewy Dobierzewskiej-Mozrzyńskas, Adama Jezierskiego, Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, 2013, p. 221–237.

⁴ Dobrosława Platt, *Kazanie pogrzebowe z przełomu XVI i XVII wieku. Z dziejów prozy staropolskiej*, Wrocław, Warszawa, Kraków: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wydawnictwo, 1992, p. 76–79.

⁵ Viktorija Vaitkevičiūtė, *LDK katalikiškas Baroko pamokslas: tarp ars vivendi ir ars moriendi*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2008.

dorybes, bruožus⁶. Panašią išvadą galima daryti analizuojant Baroko laidotuvių pamokslus, kuriuose paprastai kuriamas idealaus piliečio paveikslas, turintis sužadinti Baroko visuomenėje pradėjusį nykti sąmoningą pilietiškumą, tėvynės meilės jausmą. Vis dėlto, atsižvelgiant į tuometį Chodkevičiaus žinomumą, išskirtinumą, straipsnyje bus siekiama išsiaiškinti, kiek pamokslininkai, aptardami ypač garsų ir žinomą Baroko karvedį, siekė jį individualizuoti, remtis jo biografijos detalėmis, ar įprastai pateikė apibendrintą krikščionio modelį, remdamiesi Baroko epochoje išpopuliarėjusiu *miles Christianus* vaizdiniu. Kartu straipsnyje bus trumpai pristatytos laidotuvių pamokslų ir kalbų sakymo, spausdinimo aplinkybės.

JONUI KAROLIUI CHODKEVIČIUI SKIRTI PAMOKSLAI IR KALBOS

Pirmasis pamokslas buvo pasakytas mirties metinių proga 1622 m. rugsėjo 24 d.⁷ Vilniuje, Šv. Kotrynos bažnyčioje. Jo autorius – jėzuitas, Chodkevičių dvaro pamokslininkas Stanislovas Rochavičius (Stanisław Rochowicz, m. 1636); pamokslas dedikuotas antrajai Chodkevičiaus žmonai Onai Alojzai Chodkevičienei (Anna Alojza Chodkiewicz, 1600–1654), parėmusiai pamokslo išleidimą⁸. 1622 m. lapkričio 16 d. Ostrohe (Ukraina) įvyko antrosios Chodkevičiaus laidotuvės⁹. Jis norėjo būti palaidotas Kretingoje šalia pirmosios žmonos Sofijos Mieleckytės-Chodkevičienės (Zofia Mielecka-Chodkiewiczowa,

⁶ Sigitas Narbutas, „Jonas Karolis – Dievo Lietuvai duotas taleris“, in: *Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių biblioteka*, 2021, t. 10, p. 35; Dariusz Chemperek, „Jonas Karolis Chodkevičius – *miles Christianus* ir tėvynės gynėjas. Literatūros istoriko įvadas“, in: Pranciškus Malkotas, *Karų su turkais ir Livonijoje balsas apie šlovingo atminimo Joną Karolį Chodkevičių*, parengė Darius Antanavičius, Dariusz Chemperek, Eglė Patiejūnienė, vertė Eglė Patiejūnienė, Warszawa: Ministerstwo Kultury i Dziedzictwa Narodowego, 2016, p. 67.

⁷ Chodkevičius mirė būtent rugsėjo 24 d., Chotyno mūšyje.

⁸ Stanisław Rochowicz, *Kazanie Na Rocznicy ś. Pamięci Jasnie Wielmożnego Pana: Pana Iana Karola Chodkiewicza, Hrabie ze Skłowa, na Bychowie, Woiewody Wileńskiego, Hetmana Wielkiego X. Lith., Gubernatora Inflantskiego, Starosty Derptskiego, Luboszańskiego, Wellońskiego, etc. Czynione przez X. Stanisława Rochowicza w Wilnie w Kosciele S. Katarzyny dnia 24. Septembr. Roku 1622*, w Wilnie: w drukarni Leona Mamonicza, [1622].

⁹ Pirmosios Chodkevičiaus laidotuvės įvyko 1621 m. spalio 14 d. Podolės Kamenecė (Ukraina). Apie antrųjų laidotuvių aplinkybes detaliau žr. Karol Žojdž, „Uroczystości pogrzebowe Jana Karola Chodkiewicza w Ostrogu w roku 1622 na tle sporu o jego schedę“, in: *Przegląd historyczny*, 2020, t. 111, sąs. 4, p. 995–998.

1567–1619)¹⁰, tačiau antroji žmona neįvykdė šio prašymo ir jį palaidojo Ostrohe¹¹. Ta proga pamokslą sakė bernardinai Bonaventūra Čarlinskis (Bonawentura Czarliński, m. 1648), jį dedikavo velionio vyresniam broliui Aleksandriui Chodkevičiui (Aleksander Chodkiewicz, apie 1569–1626), inicijavusiam teksto išleidimą 1623 metais¹². Chodkevičius palaikė gerus santykius su Vilniaus bernardinai – vienas jų ir buvo tėvas Čarlinskis¹³. Sprendimas laidoti Chodkevičių Ostrohe atskleidžia tarp etmono antrosios žmonos ir dukros Onos Scholastikos Chodkevičiūtės-Sapiegienės (Anna Scholastyka Chodkiewicz, 1604–1625)¹⁴ kilusį konfliktą dėl jo palikimo. Dukra tais pačiais metais tą pačią dieną (lapkričio 16 d.) surengė laidotuvių iškilmes Nesvyžiuje (Baltarusija). Jose pamokslą sakė tuo metu jėzuitas, vėliau tapęs atgailos kanauninku, Jokūbas Hasijus (Jakub Hasius, gim. apie 1583)¹⁵, dedikavo jį Chodkevičiaus dukrai.

Per antrąsias laidotuves, taip pat 1622 m. lapkričio 16 d., Ostrohe kalbą lenkiškai pasakė didikas, būsimojo karaliaus Jono III Sobieskio (1629–1696) tėvas, politinis veikėjas, taip pat dalyvavęs Chotyno mūšyje bei palikęs šio mūšio atsiminimus, Jokūbas Sobieskis (Jakub Sobieski, 1591–1646). Jau tuo metu jis buvo laikytas vienu žinomiausių oratorių¹⁶. Paprastai pasaulietinės

¹⁰ Leszek Podhorecki, *Jan Karol Chodkiewicz, 1560–1621*, Warszawa: Wydawnictwo Ministerstwa Obrony Narodowej, 1982, p. 390.

¹¹ Kita vertus, galėjo būti nuspręsta negabenti kūno iki Kretingos dėl tolumo atstumo ir tam reikalingų nemažų išlaidų.

¹² Bonawentura Czarliński, *Kazanie na pogrzebie Iasnie Wielmozne[go] Pana P. Iana Karola Chodkiewicza, hrabie ze Szklowa y Myŕy, na Bychowie, Woiewody Wileńskiego, Korony Polskiej przeciw Sułtanowi, a W. X. L. Hetmana Naywyższego, Gubernatora Ziemie Inflantskiej, Derpskiego, Luboszańskiego, Wielońskiego etc. Starosty. Miane w Ostrogu, w kosciele farskim przez x. Bonawenture Czarlinskigo, Zakonu Franciszka S. Oycow Bernardinow kaznodzieie Wilenskiego roku Pańskiego 1622. dnia Novemb. 16*, [Vilnius: Vilniaus akademijos spaustuvė, po 1623-02-01]. Išleidimo data pateikiama pagal dedikacijos datą – 1623 m. vasario 1 diena.

¹³ Žr. Karol Żojdź, *op. cit.*, p. 997.

¹⁴ Michał Kuran, *op. cit.*, p. 126; Bogusław Bednarek, *op. cit.*, p. 224.

¹⁵ Jakub Hasius, *Kazanie Na Dzień Naznaczony Pogrzebowi Iasnie Wielmożnego Pana P. Iana Chodkiewicza Hrabie ze Szklowa y Myŕy, na Bychowie, Woiewody Wileńskiego, Korony Polskiej przeciw Sułtanowi, a W. X. L. Hetmana Naywyższego, Gubernatora Ziemie Inflantskiej, Derpskiego, Luboszańskiego, Wielońskiego etc. Starosty. Miane w Nieświeżu w Kościele Societatis Iesu, przez X. Iakuba Hasiusza teyże Societatis Theologa Roku M DC XXII. Dni Novemb. XVI*, [Vilnius: Vilniaus akademijos spaustuvė, 1622].

¹⁶ Žr. Józef Długosz, *Jakub Sobieski 1590–1646: Parlamentarzysta, polityk, podróżnik i pamiętnikarz*, Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, 1989, p. 163.

laidotuvių kalbos funkcionuodavo kaip baigiamoji laidotuvių pamokslo dalis¹⁷, jos niekada nebuvo spausdinamos atskirai – išeidavo kartu su laidotuvių aprašais arba pamokslais¹⁸. Sobieskio kalba kartu su kitomis jo sakytomis gedulinėmis ir seimo kalbomis (iš viso 17) buvo išspausdinta tik 1668 m. įvairių garsių oratorių kalbų rinkinyje *Lenkų oratorius (Mowca polski, t. 1)*¹⁹, sudarytame knygininko, karaliaus Jono III Sobieskio titulinio sekretoriaus Jano Pisarskio (apie 1630–1678). Ši antologija laikyta ne pagalbine priemone rengti kalboms ir pamokslams, bet sarmatų iškalbos paminklu ir sektinu pavyzdžiu²⁰. Kalbas Pisarskis atrinko neatsitiktinai, jų žinomumą ir populiarumą atskleidžia išlikusių nuorašų gausa: pvz., laidotuvių kalbės, skirtos Chodkevičiui, žinoma 20 nuorašų²¹. Kita vertus, kaip rašė lenkų tyrėja Justyna Gałuszka, Sobieskio kalbos į šį rinkinį įtrauktos dėl Jono III Sobieskio pagarbos tėvui už jo karinius nuopelnus ir valstybės tarnybą²².

1622 m., praėjus mėnesiui po laidotuvių, gruodžio 22 d. Zamoscio (Lenkija) Šv. Tomo bažnyčioje buvo aukojamos gedulinės mišios, užsakytos tuometinio Kijevo vaivados, Lenkijos Vyriausiojo Tribunolo maršalo Tomaszo Zamoyskio (1594–1638). Pamokslą sakė teologas, pirmasis Zamoscio akademijos

¹⁷ Marek Skwara, *Polskie drukowane oracje pogrzebowe XVII wieku. Bibliografia*, Gdańsk: Słowo/obraz terytoria, 2009, p. 83. Cit. iš: Justyna Gałuszka, „Mowy Jakuba Sobieskiego na pogrzebach Stanisława, Jana i Reginy Żółkiewskich jako przykład oratorstwa siedemnastowiecznego – edycja źródłowa“, in: *Terminus*, 2019, t. 21, z. 1 (50), p. 108.

¹⁸ Bogdan Rok, „Druk żałobne w dawnej Polsce XVI–XVIII w.“, in: *Wesela, chrzciny i pogrzeby w XVI–XVIII w. Kultura życia i śmierci*, red. H. Suchojad, Warszawa: Wydawnictwo naukowe Semper, 2001, p. 197.

¹⁹ Jakub Sobieski, „Tenże na Pogrzebie Iana Karola Chodkiewicza Woiewody Wilenskiego, Hetmana W. X. Litewskiego“, in: *Mowca Polski, albo Wielkich Senatorow powagą i Oczystą wymową Oratorow, Seymowe i Pogrzebne Mowy Pod Imieniem y obroną Iasnie Wielmoznego I. M. Pana Pana Iana Na Złoczewie y Żółkwi Sobieskiego, Marszałka y Hetmana Wielkiego Koronnego Iaworowskiego, Stryiskiego, Gniewskiego, Kałuskiego etc. Starosty. Do głosney wieków potomnych pamięci podane, tom pierwszy. Staraniem y Nakładem Jana Pisarskiego Bibliopole J. K. M., t. 1, w Kaliszu: w Kole[gl]ium Societatis Jesu, 1668, p. 31–39.*

²⁰ Maria Barłowska, *Jakub Sobieski pamięci wielkiego kawalera, Bartłomieja Nowodworskiego, Wraz z tekstem mowy „Rzecz J.M. Pana Jakuba Sobieskiego [...] na pogrzebie sławnej pamięci Wielkiego Kawalera...“*, (Staropolskie Funeralia, pod redakcją naukową Marka Skwary, t. 2), Szczecin: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego, 2006, p. XLII.

²¹ Idem, *Swada i milczenie: zbiory oratorskie XVII–XVIII wieku – prolegomena filologiczne*, Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, 2010, p. 297–298.

²² Justyna Gałuszka, *op. cit.*, p. 108.

rektorius Melchioras Stefanidis²³ (Stefański, Stefanowicz, apie 1565–1638)²⁴, jį išleido tik 1624 m. Zamoscyje²⁵ ir dedikavo antrajai Chodkevičiaus žmonai Onai Aloyzai Chodkevičienei²⁶.

1622 m. Krokuvoje išspausdinta istoriko, Chodkevičiaus sekretoriaus Simonio Starovolskio (1588–1656) *Oratio* lotynų kalba²⁷, tačiau jos pasakymo aplinkybės nėra žinomos²⁸. Tais pačiais metais dar viena lotyniška laidotuvių kalba (nežinomo autoriaus) buvo išspausdinta Baroko kūrėjo Rapolo Skorulskio (Raphael, Rafał Skorulski) ir kitų Nesvyžiaus jėzuitų kolegijos studentų parateatrinių emblemų rinkinyje *Nemirtingumo lauras, kurį Jėzaus Draugijos Nesvyžiaus bažnyčioje šviesiausias ponas Jonas Stanislovas Sapiega padėjo prie šviesiausio pono Jono Karolio Chodkevičiaus kenotafo* (*Laurus immortalitatis ad illustrissimi d. d. Ioannis Caroli Chodkiewicz [...] cenotaphium positum ab illustrissimo d. d. Ioanne Stanislao Sapieha [...] in ecclesia Nesvisien[si] Societatis Iesu*)²⁹. Šiuo rinkiniu studentai pagerbė Chodkevičiaus žentą LDK

²³ Tai graikiška pavardės Stefanowicz forma.

²⁴ Melchior Stefanides, *Kazanie Załobne, przy Obchodzie Szczęśliwey pamięci, Iaśnie Wielmożne[go] Pana, Pana Iana Karola Chodkiewicz, Hrabi ze Szklowa na Bychowie, Woiewody Wilenskie[go], na Woynę przeciw Osmanowi Cesarzowi Tureckie[go], Hetmana Wielkiego Koronnego, W Kościele Zamoyskim, Thomasza S. Apostoła, dnia 22. Mieściąca Grudnia. Roku Pańskiego, 1622, Przez Xiędza Stephanidesa, Chełmskiego Kanonika, Scholastika Zamoyskiego, Proboszcza Lubaczowskiego, odprawowane*, [Zamość]: w Drukarniej Akademiej Zamoyskiej, 1624.

²⁵ Anot tyrėjo Michała Kurano, pamokslą išleido Tomaszas Zamoyskis. Žr. Michał Kuran, *op. cit.*, p. 127.

²⁶ Dedikacija parašyta 1623 m. liepos 15 dieną.

²⁷ Szymon Starowolski, *Simonis Starowolsci Oratio in Obitu Magnanimi Herois, D. Io. Caroli Chodkiewici Comitis in Szklów, Mysza, & Bychow. Palatini Vilnensis, Derpatensis, Lubosanensis, Velonen[sis] & ad bellum Turcicum, Regni Poloniae Exercituum Generalis nec non terrae Livoniae Gubernatoris, Cracoviae: in Officina Typogr. Mathiae Andreoviensis, 1622.*

²⁸ Kuranas teigia, kad ji buvo dedikuota Aleksandrui Chodkevičiui (žr. Michał Kuran, *op. cit.*, p. 127), tačiau Estreicherio bibliografijoje teigiama, kad egzempliorius, kuriame galėjusi būti dedikacija, yra dingęs. Žr. *Bibliografia Estreichera*.

²⁹ Rapolas Skorulskis [et al.], *Laurus immortalitatis ad illustrissimi d. d. Ioannis Caroli Chodkiewicz, Comitis in Szklów Mysza & Bychow. Palatini Vilnen[sis], Generalis Exercitu[um] Regni Poloniae coñ. Osmanu[m] Turcaru[m], & Iambekiereiu[m] Tartaroem Imperatores, & M. D. L. Ducis, Gubernatoris Livoniae Derpaten[sis], Lubosanensis, Velon[ensis] Capitanej &c. cenotaphium positum ab illustrissimo d. d. Ioanne Stanislao Sapieha M. D. L. Archimarschalco Capitaneo Slonim[ensis] Mscib. Ialouc. Lubsza &c. in ecclesia Nesvisien[si] Societatis Iesu a studiosa Ivventute eiusdem Collegii Societatis appensa et per Raphaelem Skorulski stud. poes. descripta*, [Vilnae: typis Academicis S. I.?, 1622].

didįjį maršalą Joną Stanislovą Sapiegą (Jan Stanisław Sapieha, 1589–1635), 1622 m. Nesvyžiaus bažnyčioje surengusį iškilmingus uošvio atminus. Čia išsamiai aprašyta iškilmės eiga, turinys, išspausdinti įvairių autorių poetiniai kūriniai bei minėtoji laidotuvių kalba³⁰. Nors *Oratio* gana trumpa, ji turi visas Antikos laidotuvių kalboms būdingas dalis: *lamentatio* (apverkimą ir skundą dėl mirties), *laudatio* (mirusiojo pagyrą), *consolatio* (gyvųjų paguodą)³¹.

1627 m., per trečiąsias Chodkevičiaus laidotuves, pernešant velionio palai-kus iš Ostroho parapiinės bažnyčios į jėzuitų bažnyčią³², lenkų pamokslininkas dominikonas, buvęs Chotyno mūšio stovyklos kapelionas Fabianas Birkowskis (1566–1636) sakė pamokslą³³, dedikuotą minėtajam Jokūbui Sobieskiui³⁴.

HOMO MILITANS

Laidotuvių pamoksluose, laikantis minėtosios Antikos laidotuvių kalbų struktūros, būdavo pristatomas konkretaus žmogaus gyvenimas, dorybės, nuveikti darbai. Giriant mirusiuosius, pasitelkiamos graikų oratoriaus Demostenio (apie 384 – 322 m. pr. Kr.) pasiūlytos dvi kalbų komponavimo for-mos: „įprasta“ (*ordo naturalis* – chronologinė, biografinė) ir „meninė“ (*ordo artificialis* – pagal mirusiojo dorybes)³⁵. Baroko laidotuvių pamoksluose daž-nai nebūdavo apsiribojama viena kuria forma: paprastai jos susikirsdavo, viena kitą papildydavo³⁶.

Pristatant mirusįjį, buvo įprasta apie jį atsiliepti tik geruoju. Tai turė-jo įtakos velionio vaizdiniui. Čarlinskis pamokslo pabaigoje apibendrina:

³⁰ Plačiau apie šį kūrinį žr. Sigitas Narbutas, *op. cit.*, p. 25–27.

³¹ Dobrosława Platt, *op. cit.*, p. 55–72.

³² Wanda Dobrowolska, „Chodkiewicz Jan Karol“, in: *Polski słownik biograficzny*, Kraków: nakładem Polskiej Akademii Umiejętności, 1937, t. 3, p. 367.

³³ Fabian Birkowski, *Ian Karol Chodkiewicz y Ian Weyher, Wielmożni, Walczni, Pobożni, Woiewodowie; Pamięć pogrzebna wspomnieni, od W. O. X. Fabiana Birkowskiego, Zakonu Dominika ś. Kaznodziejskiego w Pismie świętym Doktora*, w Krakowie: w Drukarni Andrzeja Piotrkowczyka, K. I. M. Typographa, 1627. Pamokslas išleistas kartu su laidotuvių pamokslu, skirtu Chelmo vaivada Janui Weyheriui (1580–1626).

³⁴ Pamoksle pateiktas ir Sobieskių giminės herbas.

³⁵ Marek Skwara, *O dowodzeniu retorycznym w polskich drukowanych oracjach pogrzebowych XVII wieku*, Szczecin: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego, 1999, p. 298.

³⁶ *Ibid.*, p. 352.

„Teatmena tai: *de mortuo aut bene aut nihil*, arba gerai, arba nieko apie mirusįjį“³⁷, o Starovolskis pabrėžia, kaip sudėtinga tinkamai aprašyti didžio žmogaus gyvenimą nemenkinant jo dorybių:

O, manieji lenkai, manau, nė vienas neabejojate, kaip nelengva aprašyti Kunigaikščio gyvenimą arba išmintinga kalba išaukštinti jo dorybes, kadangi tokiose [kalbose] paprastai žmonės mėgsta viena, mokyti vyrai kita, kunigaikščiai [dar] kita [...]. Sumenkinti kilnias dorybes būtų neteisinga ir netinkama, nekultūringa ir gėdinga.³⁸

Nors pamoksluose nusveria giriamasis aspektas, laidotuvių pamokslus galima gretinti su biografijomis³⁹, nes juose atpažįstama nemažai realių aptarimo meto įvykių, asmens biografinių detalių, individualių bruožų.

Tikroviškumo ne vienam pamokslui priduoda atminties, prisiminimo vaizdiny. Būtent atmintis tampa raktiniu žodžiu, vartotu senųjų lenkų pamokslininkų svarstant didvyrių moralinių nuostatų temą⁴⁰. Atminimo motyvas akcentuojamas Birkowskio pamokslo dedikacijoje: „Noriu savo kalbą ir plunksną panaudoti šventiems ir pamaldiems vyrams prisiminti ir palikti tai [t. y. prisiminimus] būsimiems laikams“⁴¹, nes „Viešpats Dievas negali nė prisiminti nepamaldžių žmonių vardų“⁴² [nuoroda Ps 15 (16), 4: „[I]r neminėsiu savo lūpomis jų vardų“⁴³], „tad negali iš žmonių atminties išnykti, nes kaip

³⁷ Bonawentura Czarliński, *op. cit.*, I. E4r: „[N]iech pamięta na ono: *De mortuo aut bene aut nihil*: abo dobrze abo nic o umarłym.“

³⁸ Szymon Starowolski, *Simonis Starowolsci Oratio...*, I. Br–v: „Vitam Principis calamo persstringere, aut docta oratione virtutes eius extollere, nemini credo vestrum ô Poloni mei, dubium est, quàm fit difficile; siquidem in talibus aliud fere vulgus, aliud viri docti, aliud Principes amant [...]. Excelfas virtutes offuscare, quàm fit iniurium & indecorum, quàm barbarum & turpe.“ Iš lotynų kalbos vertė Aušra Rinkūnaitė.

³⁹ Mintautas Čiurinskas, *XVI–XVII amžiaus Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės biografistika*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2006, p. 93.

⁴⁰ Maria Rowińska-Szczepaniak, „Równianka pamięci“ zwycięzcom wojny chocimskiej“, in: *Kwartalnik Opolski*, 2011, t. 2–3, p. 8.

⁴¹ Fabian Birkowski, *op. cit.*, I. A3v: „Ja wolę zábáwić ięzyk moy y pioro, na wfpominaniu świętych y pobożnych mężow, y to potomnym czaom pozostawić.“

⁴² *Ibid.*, I. A3r: „Nie może ani wfopnieć P. Bog na imiona niezbożnych ludzi.“

⁴³ Pateikiant Šventojo Rašto citatas remtasi šiais vertimais: *Šventasis Raštas. Senasis Testamentas*, iš lotynų k. vertė Juozapas Jonas Skvireckas, 3 leid., t. 1–3, Vilnius: Vaga, 1990–1991; *Naujasis Testamentas*, iš graikų kalbos vertė Česlovas Kavaliauskas, 3 leid., t. 4, Vilnius: Vaga, 1992.

gražiausios gėlės, surištos į atminties puokštę, turi žydėti“⁴⁴. Chodkevičių ir atmintinus jo nuopelnus mini Stefanidis pamokslo dedikacijoje, keldamas sau tikslą rašyti ir kalbėti tai, ką žino iš žymių, tėvynei nusipelnusių riterių. Pamokslo pradžioje jis cituoja Cicerono teiginį iš kalbų rinkinio *Orationes* (nuoroda *In M. Antonium Philippicæ IX*): „[V]ita mortuorum in memoria posita vivorum est – gyvi yra mirusieji, kol juos prisimena gyvieji, išmintin-gai ir teisingai pasakė Ciceronas.“⁴⁵ Rinkinio *Nemirtingumo lauras* „Oratio“ autorius kreipiasi į vadus, karius ir visus, pažinojusius Chodkevičių, kaip į jo gyvenimo liudininkus, o pabaigoje pabrėžia: „Jūs negalite niekada, joku metu, užmiršti jo atminimo.“⁴⁶ Tad pamokslu-prisiminimu siekiama apeliuoti ne į pagyrimą, bet į tikrovę⁴⁷.

Laidotuvių pamokslų autoriai, aprašydami kilmingąjį, labai dažnai pasi-telkdavo herbą. Jis buvo itin svarbus kilmingųjų laidotuvių išskilmėse, tad ir pamokslų turinys labai dažnai būdavo konstruojamas pagal herbe vaizduoja-mus elementus. Jeigu tarp heraldinių simbolių būdavo gyvūnų, jų savybes pri-skirdavo ir velioniui: „[H]erbas yra savita portreto opozicija, kita – simbolinė asmens reprezentacijos pusė. Herbas asmens tiesiogiai nevaizduoja, bet jį (jo neregimą istorinį turinį, nekintamą genetinę schemą) tiksliai koduoja per ki-tas figūras, simbolius.“⁴⁸ Čarlinskis, remdamasis Chodkevičių Grifo su kalaviju herbu (pamoksle pateiktas šios giminės herbas), Chodkevičiui priskiria grifo savybes, kartu argumentuoja šį pasirinkimą: „Ne naujiena, kad Šventajame Rašte, kaip ir kituose senuosiuose [raštuose], mirusieji pagal panašumą lygi-nami su žvėrimis, paukščiais ir kitais gyvais dalykais, siekiant paguosti save ir kitus prisimenant jų darbus.“⁴⁹ Čarlinskis pasitelkia abu grifą sudarančius

⁴⁴ Fabian Birkowski, *op. cit.*, l. A2v: „Nie maią tedy z pamięci ludzkiey wychodzić: owfzem iako kwiaty napiękniefze, w rowniankę pamięci zawiązane, maią kwitnąć.“

⁴⁵ Melchior Stefanides, *op. cit.*, l. *2v: „[V]ita mortuorum in memoria posita viurum est, żywot to umarłych / mądrze a prawdziwie Cicero powiedział / poki ich żywi wfpominaią [nuoroda *Philip. IX. In Anton.*].“

⁴⁶ „Oratio“, in: Rapolas Skorulskis [et al.], *Laurus immortalitatis...*, l. E4r: „Cuius memoria nullo unquam tempore vobis excidere poteft.“ Iš lotynų kalbos vertė Aušra Rinkūnaitė.

⁴⁷ Dobrosława Platt, *op. cit.*, p. 72.

⁴⁸ Tojana Račiūnaitė, „Liūtas ir erelis, žmogus ir kolona: hibridiniai atvaizdai Kretingos bažnyčios durų dekore“, in: *Acta Academiae Artium Vilnensis*, 2020, t. 96, p. 57.

⁴⁹ Fabian Birkowski, *op. cit.*, l. B2v: „Nie nowina tak w Piśmie S. iako y w innych ftarożytnościach / na podobieńftwo zwierzat / ptaftwa / y innych żywiących rzeczy / zmarłych ludzi sobie / y innym / ob raz czynić / na počiefzne ich fpraw wfpominanie.“

gyvūnus liūtą ir erelį ir, remdamasis jų kūno dalimis, ne tik plėtoja pamokslų tematiką, bet ir aptaria Chodkevičiaus dorybes:

Taigi mums niekas nesukliudys mūsų Grifo suskirstyti į dalis, kadangi Viešpats Dievas aukojant gyvulius taip pat įsakė juos sukapti į dalis [nuoroda Kun 1⁵⁰]. Tad šis žvėris yra sudėtas iš paukščio, kurio skrydis yra iki pat dangaus, tai yra Erelis, į kurį protėvis panašus, ir iš žvėries, kuris žemės olose gyvena, tai yra Liūto, kurio užpakalinę dalį iš tiesų turi kiekvienas. Mes pirmiausia pažvelgsime į Erelį, mūsų dorybingą velionį nunešantį iki Dangaus, o paskui kalbėsime apie Liūtą, jį po visą pasaulį darantį šlovingą.⁵¹

Erelis, snapas ir sparnai atitinka krikščioniškas dorybes. Visa reiginčios erelio akys kalba apie Chodkevičiaus katalikišką tikėjimą – jis visada prieš akis regėdavęs Dievą; snapas liudija kasdienės išmaldos davimą bei gausias fundacijas, nes erelis, sugavęs kokį žvėrį ar paukštį, jį padalija alkaniems paukščiams; vienas sparnas reiškia maldą, nunešančią iki dangaus, o kitas – pasninką, sulaikantį nuo neteisingumo, pasaulietinių malonumų⁵². Iki dangaus nunešančių grifo sparnų kaip maldos metaforika – tai bendroji vieta, pasitelkiama ne vieno Baroko pamokslininko⁵³. Liūtas, jo narsa ir galia atitinka pilietines, riteriškas dorybes, nes, pasak Čarlinskio, „liūtas visada buvo riteriškos šlovės hieroglifika“⁵⁴.

Baroko laidotuvių pamoksluose ir erelio, ir liūto vaizdiniai buvo ypač populiariūs. Liūtas dėl savo drąsos ir jėgos Šventajame Rašte laikomas galios simboliu. Nors Birkowskio pamoksle Chodkevičių herbas neminimas, pamokslininkas tikslingai parenka moto iš Pirmosios Makabiejų knygos („Savo veiksmais jis pasidarė panašus į liūtą, / ir į jauniklį liūtą, kurs kriokia medžiodamas“;

⁵⁰ Kun 1, 6: „[I]r nulupę aukai kailį, sąnarius sukapos į dalis.“

⁵¹ Bonawentura Czarliński, *op. cit.*, I. Cr: „Aleć nam iuż Gryffa nafzdego na cześci rodzielić nie zawadzi: bo też Pan Bog w ofiarowaniu bydląt / aby ie po członkach rozbierano rofkazał. Ten tedy Zwierz złożony ieft z ptaka ktorego lot ieft aż pod Niebiofa / to ieft Orła / ktorego podobieństwo przodkiem nośi / y zwierza / ktory iaćkiniach ziemnych miefzka / to ieft Lwa / ktorego tył ma prawie wfzytek. My pierwey obaczmy w Orle co Cnego zmarłego nafzego w nośi do Nieba: bo fię powie potym we Lwie / co go po wfzytkim świećie fławnego roznośi.“

⁵² *Ibid.*, I. Cv–C4v.

⁵³ Anna Nowicka-Struska, *Ex fumo in lucem: Barokowe kaznodziejstwo Andrzeja Kochanowskiego*, Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, 2008, p. 140.

⁵⁴ Bonawentura Czarliński, *op. cit.*, I. Ezv: „Lew zawfze fławy Rycerfkiey Chyroglyphikiem był.“

1 Mak 3, 4) ir velionį lygina su liūtu. Frazė „buvo panašus į liūtą savo darbais“ tampa pamokslo refrenu, įtvirtinančiu bebaimio, stipraus liūto-karžygio vaizdinį. Pamokslo pabaigoje, remdamasis ta pačia Makabiejų knygos citata (1 Mak 3, 4), Stefanidis Chodkevičių lygina ir su liūtu: „Dar daugiau skleidė savo tautos šlovę kaip liūtas savo darbais“⁵⁵, Sobieskis pavadina jį „jaunu liūtu“⁵⁶, o Hasijus teigia, kad jis „širdimi buvo bebaimis liūtas“⁵⁷, taip pat baisus grifas, saugojęs kardu Karalystę, kaip Indijos kraštų grifai saugojo auksą⁵⁸.

Nors Čarlinskis ir pasitelkia herbą, apibūdindamas velionį jis, kaip dažnas pamokslininkas, renkasi tradicinę schemą: aptaria kilmingąjį atskirai kaip krikščionį ir kaip politiką, karvedį, gerą pilietį. Hasijus iš pradžių Chodkevičių pristato kaip politiką ir teologą, o antroje dalyje, *lamentatio*, gailisi sūnaus netekusios Motinos Tėvynės. Stefanidis mini krikščioniškas ir pilietines dorybes, būdingas etmonui, o pamokslą baigia liūdinčiųjų paguoda. Visi kiti pamokslininkai daugiau dėmesio skiria Chodkevičiaus kariniams gebėjimams ir pasiekimams. Sobieskis nemini krikščioniškųjų Chodkevičiaus dorybių, o Rochavičius pamokslo pradžioje net pabrėžia: „Kalbėsiu ne apie kunigaikščio kilmę, puikias dorybes, pamaldų gyvenimą, bet apie senatorių, etmoną, išgarsėjusį pergalėmis ir riteriškais darbais.“⁵⁹

Laidotuvių pamoksluose, kalbant apie mirusiojo gyvenimą, beveik neminima jo išvaizda. Šiuo aspektu iš visų pamokslų išsiskiria Birkowskio tekstas, mat jame renkamasi nusakyti būtent karvedžio Chodkevičiaus bruožus: „Dievas suteikė tokį stotą, kokio turėjo būti didysis etmonas, jo veidas iš pirmo žvilgsnio atrodė griežtas, pilnas didybės, beveik rūstus; aukšta kakta, erelio nosis – [tai] etmono garbingumo ženklas.“⁶⁰ Pasak menotyrininkės Tojanos Račiūnaitės, pamokslininkų dėmesį etmono veidui galima sieti su XVI a. pabaigoje – XVII a. pradžioje aktualizuotais fizionomikos arba gamtos interpretavimo mokslais, iš kurių įtakingiausia – Aristotelio fizionomika, paremta ryšio tarp žmogaus kūno ir sielos prielaida. „Būtent Aristotelis apie žmones su

⁵⁵ Melchior Stefanides, *op. cit.*, l. 18r: „Co raz barżiey rozfzerał fławę narodu fwego.“

⁵⁶ Jakub Sobieski, *op. cit.*, p. 37.

⁵⁷ Jakub Hasius, *op. cit.*, l. B2r: „fercem był lew nieuftrafzony.“

⁵⁸ *Ibid.*, l. E2r.

⁵⁹ Stanisław Rochowicz, *op. cit.*, l. A3r.

⁶⁰ Fabian Birkowski, *op. cit.*, p. 2: „Miał od Boga urodę taką / iaką miał mieć Wielki Hetman; twarz iego furowa na pierwfzym weyźrzeniu była / maieftatu pełna / prawie Marfowa: czoła był wyfokiego / nofa orłego / znak doftoieńftwa Hetmańfkiego.“

„erelio nosimi“ teigė, jog jie kilnūs, tačiau plėšrūs.⁶¹ Paminėtina, kad Čarlinskis, nors tiesiogiai neapibūdina Chodkevičiaus išvaizdos, remdamasis Chodkevičių Grifo su kalaviju herbu velionį lygina su grifu ir išskiria lenktą nosį, būdingą išmintingiesiems ir kariniams žmonėms: „Jis yra šio grifo atvaizdas, nes jam būdingos geriausios paukščio ir žvėries dorybės, jam būdinga lenkta nosis, su kokia vaizduoja Platoną, kokia priskiriama išmintingiesiems ir nuolat kovojantiems su vienaakiais žmonėmis, vadinamais arimaspais.“⁶² Chodkevičiaus erelišką nosį mini ir Starovolskis – tik ne laidotuvių kalboje, o garsių karvedžių biografijų rinkinyje lotynų kalba *Sarmatiae bellatores* (*Sarmatijos kariai*, Kelnas, 1631): „Dosnus likimas jam suteikė visa, ko reikia pasiekti nemirtingai šlovei: [...] didingumo kupiną veidą, erelišką nosį ir aukštą kaktą – kilnios sielos ir kovingumo ženklą.“⁶³ Kyla įspūdis, kad autorius tarsi „cituoja“ pamokslininkus, ir tai patvirtina laidotuvių kalbos teiginys: „Jo gyvenimą, papročius, nuveiktus karo žygius žinau kitų išaukštintus visiškai nepriekaištinga gražia kalba, nepaprastai išradingai ir aiškiai.“⁶⁴ Tačiau Starovolskis, kaip Chodkevičiaus sekretorius, turėjo gerai jį pažinoti. Pamokslininkai Chodkevičių vaizdavo šabloniškai, kitaip negu, pavyzdžiui, Pranciškus Malkotas (Franciszek Małkot) proginiam kūrinyje *Karų su turkais ir Livonijoje balsas apie šlovingo atminimo Joną Karolį Chodkevičių* (*Tureckich y inflanskich wojen o sławney pamieci Janie Karolu Chodkiewiczzu głos*, 1622). Jame didysis etmonas aprašomas laikantis retorinių „realaus žmogaus pagyrimo“ principų, nupaskojant išvaizdą nuo galvos iki kojų⁶⁵.

⁶¹ Tojana Račiūnaitė, *op. cit.*, p. 63.

⁶² Arimaspai – vienaakiai Skitijos gyventojai, kovoję su auksą saugančiais grifais. Žr. *Lietuvių enciklopedija*, t. 1, Bostonas: Lietuvių enciklopedijos, leidykla, 1953, p. 262.

Bonawentura Czarliński, *op. cit.*, I. B4r: „A tego Gryff na fobie obraz noši / z Ptaka bowiem y z Zwierza co przednieyfzych Cnot złożony iest / nos zakrzywiony / z iakim Platona maluią / mądrym przypifany noši / a uftawicznie walkę z iednookimi ludźmi *Arimafpes* nazwanymi.“

⁶³ Szymon Starowski, „Carolus Chodkiewiczus. CXXIX“, in: Idem, *Simonis Starovolsci Sarmatiae bellatores, Coloniae Agripinae: Apud Henricum Crithium subfigno Galli*, 1631, p. 237: „Cui ad affequendam immortalem gloriam cuncta neceffaria indulferat benignior fortuna, [...] nafum aquilinum, & frontem exporrectam, alti animi ipfiufque Martis indicem.“ Iš lotynų kalbos vertė Aušra Rinkūnaitė.

⁶⁴ [Szymon Starowski], *Oratio [...]*, I. B2v: „Cuius vitam, mores, res praeclare gefas, orationis nitore fatis terfo, ingenijque acumine plane divino, cum ab alijs illuftratas fciam.“ Iš lotynų kalbos vertė Aušra Rinkūnaitė.

⁶⁵ Dariusz Chemperek, *op. cit.*, p. 66.

Kad ir schemiškai aprašyta, Chodkevičiaus išvaizda leidžia skaitytojams iš dalies įsivaizduoti ryškiausius karvedžio veido bruožus. Paminėtina, kad laidotuvių pamoksluose neretai pateikiamos ir konkrečios įvykių datos, tikslūs mirusiojo gyvenimo metai. Chodkevičiui skirtuose pamoksluose ir kalbose nenurodoma konkrečių datų (vien tikslī mirties data) – tiesiog abstrakčiai minima „vaikystėje“, „jaunystės metais“. Painiavą dėl Chodkevičiaus gimimo metų išnarpliojo lenkų tyrėjas Marianas Chachajus, atkreipęs dėmesį, kad dviejose rinkinio *Nemirtingumo lauras* epitafijose pateiktas Chodkevičiaus amžius jo mirties metu – skaičius 50 romėniškai⁶⁶. Pakoregavus Chodkevičiaus gimimo datą (apie 1571-uosius), šiuo metu iš naujo įvertinami tam tikri jo gyvenimo faktai.

Pamokslininkų kuriamam Chodkevičiaus paveikslui tikroviškumo suteikia įterpiamos konkrečios jo gyvenimo detalės. Stefanidis mini, kad pats Janas Zamoyskis pastebėjo dar jauną Chodkevičių ir suprato, jog Viešpats Dievas jį ruošias didiems darbams⁶⁷. Hasijus pasakoja istoriją, kaip karalius Steponas Batoras, lankydamasis Vilniuje ir pamatęs jauną Chodkevičių mokykloje (t. y. jėzuitų kolegijoje), tuomet iš jo išvaizdos ir manierų, iš vyriško balso ir gestų iškart išpranašavęs etmono lazda ir ištaręs: *Certe hic magnus miles erit* – šis tikrai bus didis karys⁶⁸. Tą patį įvykį paminėjo ir Sobieskis, taip pat cituodamas karaliaus žodžius: „Atidžiai į jį pasižiūrėjęs, ištara apie jį šiuos žodžius: *Evadet hic in Virum* [čia jis taps tikru vyru].“⁶⁹ Anot istoriko Dariaus Antanavičiaus, nors Steponui Batorui Vilniaus jėzuitų surengtas sutikimas yra istorinis faktas, „epizodas su Jonu Karoliu Chodkevičiumi tėra legenda, neparemta jokiais anuometiniais šaltiniais ir veikiausiai sukurta jau po LDK didžiojo etmono mirties jo biografų“⁷⁰. Paminėtina, kad šį „istorinį įvykį“, remdamasis pamokslininkais Hasijumi ir Sobieskiu, XVIII a. perpasakojo ir Chodkevičiaus

⁶⁶ Marian Chachaj, „O dacie urodzenia i o edukacji hetmana Jana Karola Chodkiewicza“, in: *Studia z dziejów Wielkiego księstwa Litewskiego (XVI–XVIII wieku)*, pod redakcją Sławomira Górczyńskiego i Mirosława Nagielskiego, Warszawa: Wydawnictwo DIG, 2014, p. 51–52; Rapolas Skorulskis [et al.], *Laurus immortalitatis [...]*, l. A4v ir B2r.

⁶⁷ Melchior Stefanides, *op. cit.*, l. 8r.

⁶⁸ Jakub Hasius, *op. cit.*, l. Br.

⁶⁹ Jakub Sobieski, *op. cit.*, p. 33: „[A] gdy mu fię dobrze przypatrzyl / rzekl f nadż o nim te fłowa *Evadet hic in Virum*.“

⁷⁰ Darius Antanavičius, „Jonas Karolis Chodkevičius: kelias į karvedžio šlovę. Istoriko įvadas“, in: Pranciškus Malkotas, *op. cit.*, p. 11.

biografas, istorikas Adomas Tadas Stanislovas Naruševičius (1733–1796), nurodydamas konkrečią datą – 1579 metus⁷¹, nors pamokslininkai tėra pateikę abstrakčiai – „jaunystės metais“ (lenk. *w dzieciennych leciech*).

Pamokslininkai pateikia ir daugiau detalių, susijusių su Chodkevičiaus vaikyste ir jaunyste, pranašaujančių jo kaip kario ateitį. Hasijus mini, jog Chodkevičius vaikystėje žaidė koviniais žaislais, jaunystėje praktikavosi mūšiuose Vengrijoje, Muntenijoje⁷², Vokietijoje, o grįžęs namo neleido laiko tuščiai – kasė apkasus, rentė statinius, pilis⁷³. Taip pat pasakoja, kaip Chodkevičius nukrito nuo pasibaidžiusio arklio ir susilaužė koją, tačiau su Dievo pagalba lengvai išgijo ir, siekdamas naudos Respublikai, išsiruošė į Livoniją⁷⁴. Daugelis pamokslininkų mini jo keliones po Europą, nors Chachajus, remdamasis šaltiniais, šią informaciją laiko klaidinga⁷⁵. Starovolskis vardija šalis, per kurias keliavęs Chodkevičius, – tai esančios Prancūzija, Belgija, Anglija, Škotija, Ispanija, Vengrija, Vokietija, – taip pat akcentuoja jo išsilavinimą: „Iš italų išmoko protingumo, iš ispanų įžvalgumo, iš prancūzų meilumo, iš anglų samprotauti, o iš vokiečių – įtakingumo.“⁷⁶ Sobieskis mini, kad Chodkevičius, jaunystę praleidęs kelionėse, „išvyko į kitą mokyklą⁷⁷, riterių, kiekvienam bajorui labai reikalingą dėl šlovės ir nuopelnų“⁷⁸.

Iš pamokslininkų pateikiamų įvykių ir detalių galima sudėlioti ir moralinį Chodkevičiaus paveikslą. Pasak Hasijaus, jis „Dievo duotu balso stiprumu ir žvilgsnio griežtumu plepius nutildydavo, vėjavaikius sutramdydavo, dėl savo kilnumo palenkė visų širdis“⁷⁹, taip pat gebėdavo suvaldyti emocijas: „Veidas

⁷¹ Adam Tadeusz Stanisław Naruszewicz, *Historia Jana Karola Chodkiewicza wojewody Wielkiego hetmana wielkiego*, t. 1, w Warszawie: w drukarni Nadwornej J. K. Mci, 1781, p. 7. Istorikas taip pat remiasi Birkowskio, Čarlinskio ir Starovolskio laidotuvių pamokslais.

⁷² Lenk. *Multany* – istorinė Rumunijos provincija, apimanti pietrytinę dabartinės Rumunijos dalį.

⁷³ Jakub Hasius, *op. cit.*, l. B3r.

⁷⁴ *Ibid.*

⁷⁵ Marian Chachaj, *op. cit.*, p. 58.

⁷⁶ [Szymon Starowski], *Oratio [...]*, l. B3r: „[A]b Italis prudentiam, ab Hispanis providentiam, à Gallis facilitatem, ab Anglis iudicandi modum, à Germanis autem gravitatem didicerat.“ Iš lotynų kalbos vertė Aušra Rinkūnaitė.

⁷⁷ Su broliu Aleksandru mokėsi Vilniaus jėzuitų kolegijoje.

⁷⁸ Jakub Sobieski, *op. cit.*, p. 34: „[U]dał się oraz do drugiego fzkoly Rycerfkiey / każdemu fzlachcicowi do flawy y przyflugi nazbyt potrzebney.“

⁷⁹ Jakub Hasius, *op. cit.*, l. Bv, B2r: „Samą ogromością głofu / y oka frogością / lekkomowne uśmierzał / fwowolne krufzył / wfzytkie ku fwey rewerentey fklaniał.“

nesikeisdavo didžiausiuose rūpesčiuose, visa likdavo tik širdyje.⁸⁰ Birkowskis išskiria Chodkevičiaus dosnumą, geraširdiškumą, sykiu karštą būdą:

Visada buvo labai dosnus vargšams, sužeistiesiems, buvo patenkintas matydamas gerą karį, vienam dovanodavo rūbą, kitam arklį, antram ginklą, ir nė vienam negailėjo savo duonos. Kaimyninių ir svetimų tautų visada buvo labai žinomas žmoniškumu; iš prigimties greit supykstantis, nesmarkaudavo ant belaisvių – priešingai, juos paleisdavo pagerbdamas, apdovanodamas. Negana to, su priešų lavonais elgėsi kaip vienas iš Romos etmonų. Po pergalės prie Kircholmo vokiečių kapitonų kūnus surinkęs surengė didžias, ypač iškilmingas laidotuves, jose ir pats dalyvavo.⁸¹

Stefanidis, vardydamas įvairius mūšius, akcentuoja Chodkevičiaus drąsą, kuria šis pasižymėjęs nuo pat jaunumės, sako, kad tai buvęs darbštus, draugiškas kareivis, nevengęs jokio darbo karinėje stovykloje, valęs, budėjęs ir dienomis, ir naktimis, siekęs tapti sektinu pavyzdžiu, su kareiviais bendravęs kaip brolis su broliu, kaip draugas su draugu⁸². Ne vienas pamokslininkas pabrėžia Chodkevičių buvus griežtą vadą, ypač atidžiai prižiūrėjusį karių moralę. Ir Čarlinskis, ir Rochavičius teigia Chodkevičių siekus, kad stovykloje viešpatautų Marsas, o ne Venera ar Bachas, kad kareiviai būtų skaitūs, ir dėl to iš stovyklos jis liepęs išvesti moteris⁸³. Birkowskis taip pat nurodo taisykles, kurių laikėsi Chodkevičius: „Nedoras, nepaklusnus kareivis

⁸⁰ *Ibid.*, l. B2r: „Twarz w trudnościach nawiętfzych nieodmienną chował / y ieden zawfze ferca fteatek.“

⁸¹ Fabian Birkowski, *op. cit.*, p. 2–3: „Szciodrym był barzo zwłafzcza na ubogie, na ranne; żołnierza dobrego rad widział, temu łate, owemu konia, drugiemu orężę darował; a nikomu z nich chleba fwego nie żałował. Wielka miał fławę z ludzkości, zwłafzcza u postronnych y obcych narodow; będąc z natury gniewliwym nie frożył fię nad więźniami, owfzem ich uczćiwfzy, udarowawfzy, wypufzczał. Co więtfza, iako ieden z Hetmanow Rzymfkich tak fię trupem nieprzyacięlfkim obchodził. Po zwycięftwie pod Kircholmem ciała Kapitanow Niemieckich pozbierawfzy, uczynił pogrzeb zacny z wielką pompą przy ktorym fam był.“

⁸² Melchior Stefanides, *op. cit.*, l. 5r, 7v.

⁸³ Stanisław Rochowicz, *op. cit.*, l. Er; Bonawentura Czarliński, *op. cit.*, l. D2v. Minėtina, kad apibūdindamas Chodkevičių tokį patį faktą herbyne mini ir istorikas jėzuitas Albertas Kojalavičius-Vijūkas. Žr. Albertas Kojalavičius-Vijūkas, *Šventasis Lietuvos Didžiosios Kunigaikštijos bei jai priklausančių provincijų giminių ir herbų vardynas = Sacer nomenclator familiarum et stemmatum Magni Ducatus Lituaniae et provinciarum ad eum pertinentium*, iš lotynų kalbos vertė Sigitas Narbutas, Vilnius: Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių biblioteka, 2015, p. 110.

nerasdavo vietos jo stovykloje, greitai būdavo nubaudžiamas, ko buvo vertas, tą ir gaudavo.“⁸⁴

Chodkevičiaus būdą leidžia pažinti ir Birkowskio pamoksle pirmuoju asmeniui perpasakojamos jo paties kalbos. Tokia poetinė priemonė leidžia skaitytojui įtaigiau pajusti karo atmosferą, tarsi iš arti pamatyti, pažinti garsųjį karvedį. Birkowskio pateikiamoje kalboje Chodkevičius atsiskleidžia kaip puikus oratorius ir drąsus bei išmintingas vadas, sugebėdavęs padrąsinti savo kareivius: „Ši mūsų etmono kalba padarė didelį darbą; balius vyrus, avinėlius pavertė liūtais.“⁸⁵ Pamokslininkas perteikia ir jau sunkiai sergančio, lovoje gulinčio Chodkevičiaus kalbą – šis, žinodamas kareivių patiriamus sunkumus (maisto nepriteklių, nuolatines žūtis, pavojus, kareivių trūkumą), ragina aukotis dėl tėvynės:

Sunkiai tą ištare, nutilo ir visus apžvelgė, pastebėdamas kiekvieno būdą pagal išorinius poelgius. [...] Įžvelgė riteriškas širdis ir charakterius šiame pavojuje. Labai gerai pamatė, nes visi kareiviai, nustebę dėl tokios Chodkevičiaus kalbos, kokios prieš tai nebuvo girdėję, vieningai sušuko: veikiau savo gyvybes trokštame palydėti negu išeiti su tokia nešlove!⁸⁶

Kartu atskleidžiama, jog karšta Chodkevičiaus kalba-malda padarė stebuklą: su Dievo pagalba priešas buvo išgąsdintas ir nugalėtas⁸⁷. Minėtina, kad tokios didvyrių kalbos – tai bendroji vieta, žinoma jau nuo *Iliados*⁸⁸.

Cituojami kūriniai liudija, kad didžiausias dėmesys skiriamas Chodkevičiui kaip kariui: jis tuo metu buvo labai garsus karvedys. Pasak Antanavičiaus, jau „livoniškuoju“ etapu Chodkevičius pelnė neprilygstamo karvedžio reputa-

⁸⁴ Fabian Birkowski, *op. cit.*, p. 14: „Niezbożny / niepoftufzny Żołnierz / nie zagrażał miejfcą w Obozieiego / fkarany był predko: iako czego kto był godzien / to odniofł.“

⁸⁵ *Ibid.*, p. 7: „Ta mowa Hetmana nafzego wielkie rzeczy zrobiła; z boiażliwych mężne / z barankow lwy przemieniła.“

⁸⁶ *Ibid.*, p. 9: „Ledwie to wyrzekł / umilkł: y oczyma po wfzytkich rzucął / w każdym ferca upatruiąc z powierzchynnych poftępkow. [...] aby wybaczył ferca y animufze Rycerfkie w tey trwodze. Jakoż wybaczył barzo dobrze: bo żołnierz wfzyttek zdumiawfzy fię na mowęiego taką / która nigdy od Chodkiewicza fłyfzana nie była przedtym / okrzyk iednoftaynu uczynił: Garła nafze wolimy tu za Oyczyzne położyć / a niż z taką hanbą ztąd uchodzić.“

⁸⁷ Žr. *ibid.*, p. 12–13.

⁸⁸ Monika Kucharczyk, „Sposoby kreacji postaci Jana Karola Chodkiewicza w „Pamiętce rycerstwa sarmackiego“ Wojciecha Rakowskiego (?) i „Chorągwi Sauromackiej w Wołoszech“ Marcina Paszkowskiego“, in: *Wschodni Rocznik Humanistyczny*, 2008, t. 5, p. 57.

ciją⁸⁹. Birkowskis nurodo, kad būtent Livonijos karai atskleidžia, koks jis buvęs etmonas⁹⁰. Pamoksluose išsamiai aprašomas jo dalyvavimas mūšiuose, daugiausia dėmesio skiriant Kirchholmo, arba Salaspilio, mūšiui (vietovė Kirchholmu vadinta iki 1917 m.), vykusiam 1605 m. rugsėjo 27 d. tarp Lietuvos ir Švedijos kariuomenių, laikomam viena didžiausių pergalių Abiejų Tautų Respublikos istorijoje. Dar pamoksluose plačiai aptartas Chotyno mūšis (tai sykiu ir paskutinis Chodkevičiaus mūšis), vykęs 1621 m. rugpjūtį–rugsėį prie Dniestro, ties Turkijos pasienio tvirtovė Chotynu, per ATR karą su Turkija bei jos vasalu Krymo chanatu (1620–1621). Visi pamokslininkai plačiau ar siauriau nusako Chodkevičiaus karinius žygius ir pergales. Riterio dalyvavimas kare, įvairiuose mūšiuose, įsimintini jo darbai kūrėjams (tarp jų ir pamokslininkams) tapo idealia dingstimi heroizuoti aptariamą asmenį⁹¹. Sobieskis, parašęs prisiminimus apie Chotyno mūšį ir pats jame dalyvavęs, kalboje taip pat nupasakoja mūšio eigą. Mūšių aprašai jau buvo žinomi iš antikinių epų⁹².

Kaip ypatingą karvedį, riterį Chodkevičių padeda pažinti ir pamokslininkų jam pritaikomi Šventojo Rašto, Antikos, istorinių veikėjų vardai. Sobieskis lietuvių etmono šlovę lygina su didžiais karvedžiais: Makedonijos karaliumi Aleksandru I Didžiuoju, Kartaginos karvedžiu Hanibalu, Romos karvedžiu Julijumi Cezariu, Lenkijos kunigaikščiu Boleslovu III Kreivaburniu, vieną po kitos laimėjusiu 46 kovas⁹³. Starovolskis jį vadina „mūsų Priamu“ – Trojos karaliumi per Trojos karą⁹⁴; „iš tiesų jis tiek daug įtakos padarė kitų šalių valdovams, kad, sužavėti jo dorybių, šie vadino jį lietuviškuoju Herakliu“⁹⁵. Stefanidis dėl pamaldumo, drąsos ir laimės jį prilygina keturiems Šventojo Rašto didiesiems etmonams – Mozei, Jozuei, Gedeonui ir Judui Makabiejui – ir pabrėžia, jog Chodkevičius buvęs laimingas etmonas⁹⁶. Rochavičius taip pat

⁸⁹ Darius Antanavičius, *op. cit.*, p. 17.

⁹⁰ Fabian Birkowski, *op. cit.*, p. 3. 1600–1609 m. vyko karas su Švedija dėl Livonijos.

⁹¹ Tadeusz Bernatowicz, „Śmierć rycerza kresowego i jego *sepulchrum*“, in: *Studia Muzealne*, 2000, t. 19, p. 59.

⁹² Monika Kucharczyk, *op. cit.*, p. 58.

⁹³ Jakub Sobieski, *op. cit.*, p. 33.

⁹⁴ Starowolski Szymon, *Simonis Starowolsci Oratio [...]*, l. C4r.

⁹⁵ *Ibid.*, l. D2r: „Qui quidem in tantum etiam externorum Principum gratia pollebat, ut virtutes illus admirati, Herculem eum Lithuanicum dixerint.“ Iš lotynų kalbos vertė Aušra Rinkūnaitė.

⁹⁶ Melchior Stefanides, *op. cit.*, l. 9v, 10v.

mini įvairius Šventojo Rašto veikėjus ir tapatina Chodkevičių su Abraomu, Gedeonu, Samsonu, Dovydu, Judu Makabiejumi, nes visi jie laimėjo kovodami su priešais⁹⁷. Pasak Hasijaus, Chodkevičius prilygo Hektorui, Samsonui, Achilui, mat iš prigimties turėjo stiprią ranką ir mūšyje buvo ypač sumanus ir išmintingas⁹⁸. Birkowskis Chodkevičių pavadina „naujuoju Achilu“, maitintu liūtės pienu, kaip tik dėl to užaugusį ypač drąsų ir greitą kaip elnias. Antikiniam mitui pamokslininkas suteikia krikščionišką reikšmę: „Šis mūsų naujasis Achilas elnio čiulpais ne dėl to buvo maitinamas, kad greitakojis būtų kaip tas Graikas, bet kad nuo savo jaunystės įprastų prie Dievo baimės, iš kurios visa laimė kyla.“⁹⁹

Ne vienas pamokslininkas Chodkevičių lygina su Izraelio tautos didvyriu Gedeonu, nugalėjusiu priešus su labai nedaugeliu vyrų¹⁰⁰. Šis vaizdinys liudijo nenugalimo karvedžio šlovę, užsitarnautą su triskart mažesnėmis pajėgomis nugalėjus priešą Salaspilio (Kirchholmo) mūšyje. Dažnas pamokslininkas pabrėžia, kad Chodkevičius su priešais visuomet kovodavęs nelygiomis jėgomis, ir pateikia skaičius, kad labiau įtikintų, sujaudintų adresatą. Pasak Čarlinskio, „kovojo ir laimėjo paprastai prieš keletą tūkstančių keletas šimtų kaip prie Dorpato, prieš keliolika tūkstančių beveik keletas tūkstančių kaip prie Kirchholmo, prieš kelis šimtus tūkstančių keletas dešimčių tūkstančių kaip prie Chotyno“¹⁰¹. Stefanidis nurodo, jog švedų karaliaus Karolio IX dvidešimties tūkstančių kariuomenę Chodkevičius prie Kirchholmo „sumušė tik su trimis tūkstančiais taip, kad vienuolika tūkstančių trys šimtai septyniasdešimt žmonių liko ant [mūšio] lauko“¹⁰². Net *Nemirtingumo lauro*

⁹⁷ Stanisław Rochowicz, *op. cit.*, I. Cv.

⁹⁸ Jakub Hasius, *op. cit.*, I. B2r.

⁹⁹ Fabian Birkowski, *op. cit.*, p. 11: „Karmiony był y ielenim fzpikiem nowy Achilles nafz / nie przeto aby prędkonogim był iakim / iako tamten Greczyn / ale aby z młodości fwey boiażni Bożey nawykł; za którą wfzytko fzcześnie pochodzi.“

¹⁰⁰ Jakub Hasius, *op. cit.*, I. C3r.

¹⁰¹ Bonawentura Czarliński, *op. cit.*, I. D2v: „ale poſpolicie przeciwko kilka tyſięcy / kilka ſet / iako pod Derptem / przeciwko kilkunaſtom tyſięci / niedoſzło tyſięcy kilka / iako pod Kiercholmem / przeciwko kilkakroć ſto tyſięcy kilka dzieſiāt tyſięcy / iako pod Choćimem / boiował / y zwyciężył.“ Apie konkrečius dalyvių skaičius Chotyno mūšyje žr. Mirosław Nagielski, „Kampania Chocimska 1621 roku“, in: *Wschodni Rocznik Humanistyczny*, 2021, t. 18, Nr. 3, p. 10–12.

¹⁰² Melchior Stefanides, *op. cit.*, I. 5v: „Karol Sudermańſki / złączywfzy po Kirchholmem do dwudzueftu kilku tyſięcy woſfka fwego / od męznego tego Hetmana / trzema tylko tyſięcy

laidotuvių kalboje primenamas Salaspilio (Kirchholmo) mūšis ir, kreipiantis į Chodkevičiaus karo žygių liudininkus, pateikiami tikslesni skaičiai: „Sumušėte, visiškai sunaikinote dešimt tūkstančių priešų, visą Kirchholmo lauką nuklojote nužudytųjų kūnais, paėmėte 66 būrius, 11 pabūklų su visomis Karolio atsargomis.“¹⁰³ Taigi adresatas suvokia, kad Dievas Chodkevičiaus asmenybe pakartojo Gedeono stebuklą.

Dar vienas svarbus Chodkevičiaus apibūdinimas – jis buvęs „Tėvynės tėvas“ (*Pater Patriae*)¹⁰⁴. Jam mirus apgailestaujama, kad miela tėvynė „neteko *bonum civem Patriae* [gero Tėvynės piliečio], dorybingo sūnaus, išmintingo senatoriaus, veiklaus etmono“¹⁰⁵. Didiko kaip Tėvynės tėvo vaizdinys aptinkamas įvairių žanrų LDK literatūroje iki pat XVIII a. pabaigos, valstybės žlugimo¹⁰⁶. Šiuo vaizdiniu didikai prilyginami valdovams, karaliams, tarpininkaujantiems tarp tautos ir Dievo.

Tuometinės politinės aplinkybės (vyko daug karų, buvo niokojamas kraštas) lėmė, kad Baroko kūrėjai aukštino vertybes, turinčias sužadinti Baroko visuomenėje nykstantį sąmoningą pilietišumą, tėvynės meilės jausmą. Tad ir pamokslininkai aptarė etmonams, riteriams būdingas savybes ir jas priskyrė Chodkevičiui. Hasijus daro išvadą, kad politinės savybės yra įgimtos, ir cituoja Cicerono teiginį iš kalbos, skirtos bičiuliui Lucijui Murenai (Cic. Mur. 10): „*Virtus militaris praestat caeteris omnibus* [Karinė dorybė yra pranašesnė už visa kita]. Šlovingiausias sugebėjimas esąs kariauti.“¹⁰⁷ Jis taip pat nurodo, kokių savybių privalėtų turėti etmonas: turįs būti gerbiamas, stiprus ir drąsus, turėti žinių ir karo reikalų patirties, kad jį lydėtų sėkmė priešus naikinti, o savuosius saugoti, kad būtų darbštus, o ne išlepus¹⁰⁸. Pasak Dariaus Kuolio,

porażony tak / że iedenaście tysięcy / trzy fta / siedmdzieśiąt kilka człowieka liczonego na placu zoftało.“

¹⁰³ „Oratio“, in: Rapolas Skorulskis [et al.], *Laurus immortalitatis...*, I. E3r: „decem millia hostium ad internecionem deleviftis, totum Kircholmenfem campum caëforum cadaveribus ftraviftis figna fex & fexaginta, tormenta undecim cum tota Carolina fupellectili cepiftis.“

¹⁰⁴ *Ibid.*, I. E2r; Jakub Hasijus, *op. cit.*, I. E2r.

¹⁰⁵ Bonawentura Czarliński, *op. cit.*, I. C4v: „[P]ozbyła *Bonum civem Patriæ*, Cnotliwego mowię Syna / mądrogo Senatora / Dzielnego Hetmana.“

¹⁰⁶ Darius Kuolys, „Didikų vaizdinys Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės raštijoje“, in: *Senoji Lietuvos literatūra*, 2019, kn. 47, p. 57.

¹⁰⁷ Jakub Hasijus, *op. cit.*, I. A4v: „Ale *Virtus militaris præftat caeteris omnibus*. Naflawnieyfzy ieft talent do boiu.“

¹⁰⁸ *Ibid.*, I. Br.

idealus didiko vaizdinys LDK raštijoje kuriamas remiantis Romos Respublikos tradicija ir jos autorių propaguota dorybingo piliečio, „gerojo vyro“ (*vir bonus*) samprata¹⁰⁹. Stefanidis pagal romėnų karo teoretiko ir istoriko Vegecijaus veikalą *Trumpas karybos pagrindų išdėstymas (Epitoma rei militaris*, nuoroda pamoksle *Lib. 3 de Re milit.*) išskiria keturias etmono savybes:

Scientia. Riteriškų dalykų išmanymas [...], įgytas daug metų praktikuojantis stovykloje [...]. *Virtus*. Etmoniškos dorybės buvo [šios], iš tų vienos išorinės, priklausančios karo darbams: padėti kariuomenei, kur reikalingas rankų darbas, [...] drąsiai laikytis prieš pavojus; būti veikliam pulke, greitam žygiuose ir mūšiuose, atsargiam patarimuose, sumanymuose; kitos dorybės [yra] vidinės [...]: *innocentia* (nekaltybė), *temperantia* (saikas), *fides* (tikėjimas), *facilitas* (greitumas), *ingenium* (išmintis), *humanitas* (žmoniškumas). [...] Tų tiek daugelio dorybių, jei visų arba kai kurių Romos etmonas neturės, tokio nebus tarp gerų didžiųjų etmonų [...]. *Autoritas*. Pagarba, kurią įgijo dėl patirties, drąsos, anksčiau paminėtų dorybių, reputacijos. [...] *Felicitas*. Laimė.¹¹⁰

Rochavičius pamokslo antraštiniame lape taip pat nurodo keturias etmono savybes (riteriškų dalykų išmanymas, drąsa, autoritetas ir laimė¹¹¹), tačiau pačiame pamoksle aptaria Chodkevičiui būdingas kareivio savybes. Jis buvęs *miles non molis* – neišlepęs, *miles ex mille electus* – išrinktasis iš tūkstančio karių, *miles a malo arcet* – nuo blogo saugantis, drąsus¹¹². Čarlinskis Chodkevičiui kaip žymiam, stipriam kariui – *fortis in bello* – priskiria keturis ro-

¹⁰⁹ Darius Kuolys, *op. cit.*, p. 91.

¹¹⁰ Melchior Stefanides, *op. cit.*, I. 3r–v: „*Scientia*. Biegłość w dziele Rycerfkim [...], ćwiczeniem wielu lat w Obozie nabyta [...]. *Virtus*. Hetmańskie cnoty były: z tych iedne powierzchowne / do prac woiennych należały: pomagać woýfku / gdzie potrzeba reczney roboty, [...] meźnie ftawać w niebefpieczeńftwie; dzielnym bydź w regimencie, prędkim na wyprawę y rosprawę; w radzie / w zamyślach oftrożnym / nie fkwapliwym: drugie cnoty wnątrzne [...]: *Innocentia*, *temperantia*, *fides*, *facilitas*, *ingenium*, *humanitas*. [...] Tych tak wielkich cnot / abo wfzyftkich / abo niektorych / ieśli Hetman Rzymfki w fobie nie miał / tego miedzy dobrymi wielkimi Hetmany nie liczono [...]. *Autoritas*. Powaga / ktorey biegłością / męztwem / cnotami wyżey mianowanemi / reputatią / nabywał [...]. *Felicitas*.“

¹¹¹ Stanisław Rochowicz, *op. cit.*, antr. l.: „In Duce exercitus quatuor res exiltimari inesse oportete, scientiam rei militaris, virtutem, authoritatem, & felicitatem. W Hetmanie czterech potrzeba rzeczy / umiejętności Rycerfkiego dzieła / męztwa / powagi / y fczęśćcia.“

¹¹² *Ibid.*, I. B3v–D2v.

mėnų vainikus: *civica corona* (piliečio vainiką) – aukščiausią apdovanojimą už tėvynės gynimą kautynėse, *corona muralis* (mūro vainiką) – vainiką už miestų išgelbėjimą, *corona vallaris* (garbės vainiką), *corona novalis* – vainiką už pergalę jūros kautynėse¹¹³.

Kaip savotišką priešpriešą pamokslininkai pabrėžia silpną Chodkevičiaus sveikatą: „Paskatintas užsidegimo Dievui, tikėjimo valdovu, meilės tėvynei ir [būdamas] silpnos sveikatos vietoj poilsio *aciem bellumq[ue] sitivit*“ [kovos troško]. [...] Perėjęs Dniestrą, ten atsigulė kaip savo tėvynės siena. [...] Be-baimis didysis mūsų didvyris ir etmonas.“¹¹⁴ Starovolskis mini senyvą amžių ir ne vieną sykį akcentuoja silpną sveikatą, tačiau pabrėžia Chodkevičiaus karštą meilę tėvynei ir kilnią dvasią¹¹⁵. Rinkinio *Nemirtingumo lauras* „Oratio“ taip pat užsimenama apie Chodkevičiaus ligą: „Žuvo pačioje pergalės viršūnėje stropiai slėpdamas [padedant] gydytojams ligą.“¹¹⁶ Birkowskio pamoksle Chodkevičius, sakydamas kalbą, save įvardija esantį silpnos sveikatos: „Savo Dievui dėkoju, kad mane iš įvairių karinių pavojų ištraukė ir tokios silpnos ir blogos sveikatos iki dabar saugojo.“¹¹⁷ Kad Chodkevičiaus dažnai sirgta, atskleidžia ir jo susirašinėjimas su žmona¹¹⁸. Pamokslininkams tai leidžia dar labiau išaukštinti Chodkevičių, tapatinti jį su Kristumi, stipriu savo silpnumu: „Ką matome Chotyno mūšyje? Kovojo avinėlis su žiauriais vilkais, tiek daug suėdusiais krikščioniškų karalysčių“¹¹⁹, tad „mūsų didysis etmonas buvo sergantis kūnu, bet gyvas širdimi; drąsus kaip liūtas, panašus į Marsą, apvažiavo kariuomenę visiems suteikdamas širdingumo ir užsidegimo“¹²⁰.

¹¹³ Bonawentura Czarliński, *op. cit.*, I. D3r–Er.

¹¹⁴ Jakub Sobieski, *op. cit.*, p. 36: „Wzięty zarliwością ku Bogu / wiarą ku Panu / miłością ku Oyczyźnie / y w flabym zdrowiu / miafto odpoczynku / *aciem bellumq[ue] fitivit*. [...] Przfzedł Dniefr / tam fię położył iako mur Oyczyzny fwoiey. [...] Nieufttrafzony wielki Bohatyr y Hetman nafz.“

¹¹⁵ Starowolski Szymon, *Simonis Starowolsci Oratio Oratio...*, I. C2r.

¹¹⁶ „Oratio“, in: Rapolas Skorulskis [et al.], *Laurus immortalitatis...*, I. E3v: „[O]ccidit in ipfo victoriæ apice omnem medicorum induftriam fallente morbo.“ Iš lotynų kalbos vertė Aušra Rinkūnaitė.

¹¹⁷ Fabian Birkowski, *op. cit.*, p. 6: „Bogu memu dziękiue / że mię z rozmaitych niebefpieczeńftw woiennych wyrwał / y w tym flabym y chorym zdrowiu do tego czafu chował.“

¹¹⁸ Bogusław Bednarek, *op. cit.*, p. 222.

¹¹⁹ Fabian Birkowski, *op. cit.*, p. 7: „Coś ia innego widzę na woynie Choćimfkiey: Woiował baranek z okrutnymi wilkami; ktorzy tak wiele kroleftw Chrześcíanfkich pożarli.“

¹²⁰ *Ibid.*, p. 17: „Wfzytkiemu temu powodem był Hetman nafz Wielki / ktory acz chory na ciele / ale na feru żywy; mężny iako lew nieiaki / Marfowi podobny / przeiężdzał fię po woýfku / wfzytkim ferca y ochoty dodawaiący.“

Laidotuvių pamoksluose ir kalbose, sakytose mirus Chodkevičiui, matyti pastangos pateikti realaus žmogaus paveikslą, kad ir schemiškai aprašant išvaizdą, nusakant moralinius bruožus, pateikiant gyvenimišką kasdienybės detalių. Kuriamam karvedžio paveikslui gyvumo, tikroviškumo suteikia ir Birkowskio perpasakojamos kalbos pirmuoju asmeniu. Pamokslininko Čarlinskio įvertinimas („jei šis dorybingas didvyris būtų gyvenęs tais laikais, kai riteriškas amatas buvo reikšmingas ir pelningas, būtų pasiekęs Karalystei visas pergales“¹²¹) užsimena apie tuometinę tikrovę: tik nedidelė bajorų luomo dalis dalyvavo mūšiuose¹²². Šiuo aspektu Chodkevičius buvo išskirtinė asmenybė. Tai liudija gausūs, išsamūs mūšių aprašymai: to meto laidotuvių pamoksluose, net ir skirtuose garsiems karvedžiams, retai kada tiek daug dėmesio skiriama mūšiams aprašyti. Kita vertus, pasak Kuolio, „Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės raštija sukuria ir viešajame gyvenime įtvirtina idealų didiko kaip tėvynės tėvo, tėvynės kolonos vaizdinį“¹²³.

HOMO PIETATES

Baroko žmogus neįsivaizduojamas be dar vienos dorybės – pamaldumo. „Mūsų Chodkevičius buvo ypač pamaldus“¹²⁴, – teigia pamokslininkas Birkowskis. Su šia dorybe iškyla kiti bruožai: išmaldų dalijimas, bažnytinės institucijos globa, dalyvavimas religinėse praktikose arba pasiruošimas kovoti ginant religiją ir Bažnyčią¹²⁵.

Čarlinskio pasirinktas moto iš Jono evangelijos („Kas tiki į mane, nors ir būtų miręs, bus gyvas“; Jn 11, 25), kartojamas per visą pamokslą, atskleidžia išganančią tikėjimo galią. Dažniausiai Baroko pamokslininkai vaizduoja tobulą, šventiesiems prilygstantį, aistringą pamaldumą ir pasitelkia vienodus jį įprasminančius vaizdinius: asketinį gyvenimo būdą, dažną lankymąsi bažny-

¹²¹ Bonawentura Czarliński, *op. cit.*, I. D2r-v: „[T]en Cny Bohatyr / kiedy by onych czałow żył / w ktore Rycerfskie rzemieńło fwoię wagę y nagrodę miało / wfzytkie by był zwyćięcow wfzytkich Korony odniofł.“

¹²² Tadeusz Bernatowicz, mini, kad XVII a. bajorų dalyvavimas karuose tesiekė vos 20 procentų (Tadeusz Bernatowicz, *op. cit.*, p. 59).

¹²³ Darius Kuolys, *op. cit.*, p. 91.

¹²⁴ Fabian Birkowski, *op. cit.*, p. 2: „Wielkim był w nabożeńftwie Chodkiewicz nafz.“

¹²⁵ Dobrosława Platt, *op. cit.*, p. 176.

čioje, ilgas maldas, dievobaimingų knygų skaitymą. Kartu asmens pamaldumą žymi kūniški ženklai: kūno marinimas, plakimas, kankinimas, ilgu klūpojimas. Čarlinskis kalba apie ypatingą Chodkevičiaus pamaldumą, būdingą ir kitiems garsiems karvedžiams:

Tą žinome, kad nė vienos dienos nepraleido neišklausęs šv. Mišių, visada prieš mūsų arba kitą savo sumanymą parpuolęs kryžiumi ilgai Viešpačiui Dievui meldėsi ir dėl to jokiose savo atakose nepatyrė žalos, kiekvieną šeštadienį, nors ir trukdomas didelių darbų bei patarnavimų Respublikai, atlikdavo išpažintį ir priimdavo Švenčiausiąjį Sakramentą, visada prie savęs laikė vienuolį kunigą, jį labai gerbė ir visko, kas reikalinga išganymui, klausė, ir ant jo rankų su dideliu pamaldumu atidavė sielą Viešpačiui Dievui. [Laisva] valia absoliučiai darė viską, kas pridera pamaldžiam vyrui. Apie šio kilnaus vyro nuodėmių vengimą nieko nekalbėsiu, nes kas gali žinoti savo žmogiškas ydas? [Ps 18, 13: „Kas tačiau pastebės visas klaidas?“] Tiesa, nuo uždraustų malonumų susiturdavo, tad santuokoje apie jokių jo nusižengimą, o paskui ir našlystę apie jokių ištvirtavimą nebuvo girdėti. Prisimenate taip pat, nors ponas buvo rūstus, tarsi nemylėjo, bet paneigė tai paskutinę savo gyvenimo akimirką, nuodėmklausio prašydamas, kad jo vardu atsiprašytų visų [žmonių] ir didžiausių priešų. Ir kaip mes šį mūsų dievobaimingą poną, tų dorybių tarsi ant sparnų nuneštą iki dangaus, paleisime?¹²⁶

Pamokslininko intarpai „žinome“, „prisimenate“ įtraukia klausytojus kaip ypatingo Chodkevičiaus pamaldumo liudininkus ir taip sustiprina tikroviškumo įspūdį.

¹²⁶ Bonawentura Czarliński, *op. cit.*, I. C3v–C4r: „[O] tym wiemy / że żadnego dnia nie opuścił / w któryby Mfzy S. nie fluchał / zawfze przed bitwą abo infzą impreffą fwoią / krzyżem padfzy długo fię Panu Bogu modlił / y dla tegoż też w żadnych odwagach fwoich fzwanu nie odniofł / na każdą Sobotę niemal choćiąż wielkiemi fprawami y poślugami Rzeczypofpolitey roftargniony / Spowiedź czynił / y Naświętfzy Sakrament przyimował / zawfze przy fobie zakonnego Kapłana chował / ktorego wielce czcił / y w ręku iego z wielkim nabożeńftwem Ducha Panu Bogu oddał. O woli zgola wfzytko czynił / co Panu nabożnemu należy. O wftrzymawaniu zaś od grzechow Zacnego Pana tego nic nie mowię / kto bowiem ułomności fwoie ludzkie wiedzieć może? Ża prawdę od zakazanych rofkofzy tak fię wftrzymywał / że w Małżeńftwie S. żadnego iego wykrocenia / y potym Wdowcem będąc żadney rofpufty nigdy flychać nie było. W pomście też / choćiąż fię Pan zdał bydż frogi / iakoby fię nie kochał / oświadczył to przy ofatnym punkcie życia fwego / gdy Spowiednika uśilnie prosił / aby wfzytkie / y naygłównieyfze nieprzyiaciele iego / od niego przepośił. Iakoż my świętobliwego Pana tego / Cnotami takimi / iakoby fkrzydłami do Nieba wniesionego trzymać niebędziemy?“

Hasijui pamoksle labiau rūpi aptarti Chodkevičių kaip tikintįjį. Jis argumentuoja remdamasis šv. Bernardu (nuoroda: *Virtus est mater gloriae*, S. Bernard.): „Laikina yra šlovė, bendra liauniems dalykams. Teologinė šlovė esanti pastovi, tikra, nes Dievas laikomas Tėvu, o dorybė – motina.“¹²⁷ Pasak pamokslininko, Chodkevičius buvo karštai tikintis, ypač pamaldus, troško dvasinių gėrybių ir gerbė žmones, buvo nusižeminęs, nevykdavo į mūšius nepašventinęs vėliavų ir kardų: „Jo sąžinė buvo tyra, nes, kaip persai altorių, pilną ugnies, vežėsi į karą, taip visa širdimi Dievui degė, [...] jau nuo ketverių metų maitinosi šeštadieniais Kristaus kūnu. [...] Pati mylimiausia buvo Švč. Mergelė Marija, su ja pradėdavo ir baigdavo savo darbus ir pareigas.“¹²⁸ Hasijus Chodkevičių rodo kaip tikrą *miles Christianus*:

Prieš nedidelius susirėmimus guldavo ant žemės, laistė ją ašaromis, žiauriai plakdavosi rimbu, dažnai septynias valandas praleisdavo melddamasis. Ir nuėjęs į mišką prie Kirchholmo dygliuotu erškėčiu vanojosi nugara, o kartais, nors priešas puolė ir [jis] girdėjo į tai riterių šūksnius, net nesijudino iš vietos, kol kunigas nebaigė šv. Mišių.¹²⁹

Rochavičius taip pat mini, kad Chodkevičius visuomet melddavosi prieš mūšius, o siekdamas išlaikyti skaistybę ir kovoti su pagundomis prie Dorpat, spaudžiant šalčiui, plakėsi rimbu¹³⁰. Kūno marinimas, tramdymas įsitvirtino Baroko epochoje kaip privaloma elgesio norma, įkūnytas tikėjimas Dievu, kartu nuosavo menkumo, kaltės išraiška. Išskirtinį Chodkevičiaus pamaldumą apsako ir Birkowskis:

Mūsų Chodkevičius buvo didis savo pamaldumu; žinodamas, kad pergalė yra Viešpaties Dievo, prieš kiekvieną mūšį ilgai meldavosi, o po pergalės dėkodavo

¹²⁷ Jakub Hasius, *op. cit.*, I. B3v: „Marna ieft fława / wiotchym rzeczom poľpolita. Chwała Theologiccka ta ftała / ta prawdziwa / bo ma Boga za Oyca / a cnotę za Matkę.“

¹²⁸ *Ibid.*, I. Cr-v: „Sumnienie miał czyfte / bo miał czyfte / bo ołtarz iak Perfowie ognia pełen na wojnę woził / wftytek fercem ku Bogu pałaiący [...]. A od czterech iuż lat co Sobotą Ciałem fię Christvsa karmił [...]. Y Naświętfzą Pannę w fercu iedynie uľubioną / od ktorey poczynął / przez ktorą kończył urzędę fwego sprawy.“

¹²⁹ *Ibid.*, I. Cv: „Przed potyczkami przewłocznie na ziemi polegaiąc łzami ią polewał / difcipliny frogie czynił / klęcząc / siedm godzin na modlitwie czafem przetrwał. Y w las fię zakratfzy pod Kircholmem ćierniftym głogięm grzbiet fwoy proł.“

¹³⁰ Stanisław Rochowicz, *op. cit.*, I. Er.

Dievui. Keletą metų prieš mirtį kiekvieną šeštadienį, atlikęs išpažintį, priimdavo Švč. Sakramentą.¹³¹

Pamaldus žmogus tuo pat metu yra ir išmaldos davėjas, bažnytinių institucijų rėmėjas, statytojas. Laidotuvių pamoksluose minimas bažnyčių, vienuolynų šelpimas, jų fundacijos yra viena populiariausių šios rūšies tekstų „bendrujų vietų“, dažnai tai ir vienintelis liudijimas, leidžiantis identifikuoti tikrą bažnyčios, vienuolyno, ligoninės, taip pat meno kūrinių, tokių kaip paveikslas ar skulptūra, fundatorių¹³². Visuose Chodkevičiui skirtuose pamoksluose minimos gausios aukos ir konkrečios bažnyčių, kolegijų, vienuolynų fundacijos:

Dalijo keliuose ir gatvėse vargšams pinigų [...], siuntė ir javus, ir pinigus vienuolynams, cerkvėms, ligoninėms, arnotus, kapas, auksines taures bažnyčioms, ir Loretas, ir Roma priėmė jo dovanas. [...] Parėmė *Patres Bernardinos* [tėvai bernardinai] Kretingoje, po to *Canonicos Regulares D. Augustini* [reguliniai atgailos kanaaninkai] Bychave. *Societatem Iesu* [jėzuitai] Kražiuose.¹³³

Net ir trumpoje *Nemirtingumo lauro* „Oratio“ pateikiama išsami informacija apie gausias Chodkevičiaus fundacijas:

Tu Jėzaus draugijos tėvus, pakviestus į Žemaitiją, Kražiuose įkurdinai, įsteigėi mokyklas [...]. Tu šv. Augustino mokymo besilaikantiems vienuoliams labai dosniai parėmei vienuolyną Bychave, Rusijoje. Tu šv. Pranciškaus nuostatus skelbiantiems

¹³¹ Fabian Birkowski, *op. cit.*, p. 2–3: „Wielkim był w nabożeństwie Chodkiewicz nafz; wiedzac iż od Pana Boga ieft zwycięstwo przez każdą potrzebą długo się modliwał; a po zwycięstwie Bogu dzięki czynił. Kilka lat przed śmiercią na każdą Sobotę Spowiedź uczyniwszy naświętfzy Sakrament przyimował.“

¹³² Marek Skwara, *op. cit.*, p. 471–472.

¹³³ Jakub Hasius, *op. cit.*, p. C2r: „Dawał po drogach y ulicach ubogim pieniądze [...], y zbożą y pieniądze śiał po Kłafztorach / Cerkwiach / Szpitalach; Ornaty / Kapy / Kielichy złote po Kościołach; y Loret / y Rzym / przybrał dary fwemi. [...] Ufundował *Patres Bernardinos* w Kretyndze: potym *Canonicos Regulares D. Augusftini* w Bychowie. *Societatem IESU* w Krożach.“ Taip pat žr. Bonawentura Czarliński, *op. cit.*, l. C2v; Fabian Birkowski, *op. cit.*, p. 3; Starowolski Szymon, *Simonis Starowolsci Oratio...*, l. D3r; Melchior Stefanides, *op. cit.*, l. 7r; Stanisław Rochowicz, *op. cit.*, l. D4v. Daugiau apie Chodkevičiaus fundacijas žr. Sigintas Narbutas, *op. cit.*, p. 15; Mindaugas Paknys, *Mecenatystės reiškiny XVII a. LDK. Bažnytinės architektūros užsakymai*, Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2003, p. 155.

vienuoliams pastatei Kretingoje labai puošnią Bažnyčią, nuostabią išdėstymu ir papuošimais. Tu Loreto Mergelės namą, Vilniaus dieviškojo Kazimiero, Nesvyžiaus šv. arkangelo Mykolo ir kitas kitur Viešpačiui pašvęstas šventoves dažnai apdovanodavai labai dosniomis aukomis.¹³⁴

Laidotuvių pamokslus visada baigia mirties, būtent gerosios, momentas: mirštama namuose, savame krašte, savoje lovoje tarp artimųjų, šeimos, giminių, ramiai laukiant, išpažinus nuodėmes ir gavus atleidimą. Chodkevičiui nutinka kitaip: „Mirė ne namuose, bet kare, kuriame, pagal jo troškimą, palaimino Viešpats Dievas. Mirė kare, garbingumo lovoje.“¹³⁵ Pamokslininkai nepaiso fakto, kad Chodkevičius miršta per Chotyno mūšį pilyje, sunkiai sirgdamas¹³⁶. Jiems svarbu pabrėžti, kad jis mirė šlovinga kario mirtimi. Sobieskis teigia, kad Chodkevičius „dėl ligų susikrimtęs, nepalaujamų darbų ir negandų išvargintas, išpildė tai, ką kažkas pasakė: *stando oportet mori Imperatorem*“¹³⁷ – imperatoriui privalu mirti stovinčiam. Ir Sobieskis, ir Birkowskis pamini, kad mirė „kone ant žirgo“¹³⁸, o Rochavičius apibendrina, jog „linksma mirtimi ir mūsų etmonas mirė, nes tarnavo teisingam Dievui ir visada buvo naudingas Respublikai“¹³⁹.

Pamokslininkų minimas mirties būdas leidžia daryti išvadą, kad Chodkevičiaus vaizdiny su puikiai jungia pamaldų tikintįjį ir narsų karį. Labai iškalbingas yra Birkowskio pateiktas Chodkevičiaus įvertinimas laidotuvių pamokslo

¹³⁴ „Oratio“, in: Rapolas Skorulskis [et al.], *Laurus immortalitatis...*, I. E3v: „Tu Societatis IESU, Patres in Samogitiam advocatos Crozis collocaſti, ſcholas[...] aporuifti. Tu RELIGIOSI S. AUGUSTINI difciplinam fequentibus Monaſterium Bychoviae, in Ruſſia, munificentifſime fundaſti. Tu Templum magnitudine amplum, ſtructura & ornamentis inſigne, Religioſis S. Franciſi inſtitutum profitentibus, celebre Cretingae condidiſti. Tu Lauretanae Virginis domum, Vilnenſis Divi Cafimiri, Nieſvifienſis Angelorum Principis Michaelis, & alias Deo alibi dicatas aedes liberaliſſimis faepe dotaſti eleemofynis.“ Iš lotynų kalbos vertė Aušra Rinkūnaitė.

¹³⁵ Stanisław Rochowicz, *op. cit.*, I. B3r: „[U]marł nie w domu / ale na woynie / w czym żądzom iego pobłogoſławił Pan Bog. Umarł na woynie / na łożu uczciwoſci.“

¹³⁶ Starovolskis Chodkevičiaus biografijoje teigia, kad „jo gyvenimą nutraukė epilepsija“. Žr. Szymon Starowski, „Carolus Chodkievicius. CXXIX“..., p. 239: „[C]aduca ſua terminatur vita.“ Iš lotynų kalbos vertė Aušra Rinkūnaitė. Šiuo metu tyrėjai pateikia tikslesnį Chodkevičiaus mirties aplinkybių, teigia, kad jį kankino ne viena liga, be to, jis ypač išgyveno, nes nesulaukė vyriškosios lyties palikuonių giminei pratęsti. Žr. Karol Żojdź, *op. cit.*, p. 992–993.

¹³⁷ Šis teiginys minimas romėnų istoriko Svetonijaus veikale *Cezarių gyvenimas (De vita Caesarum)*, skyrius apie imperatorių Vespasianą).

¹³⁸ Jakub Sobieski, *op. cit.*, p. 37: „[K]tora [śmierć] go ledwie nie f konia zwałiła“; Fabian Birkowski, *op. cit.*, p. 17: „[L]edwie że nie na koniu / zmarł Hetman naſz.“

¹³⁹ Stanisław Rochowicz, *op. cit.*, I. E2v.

pabaigoje, sustiprinamas Šventojo Rašto citata, – jis buvęs pamaldus karys, kovojęs ir dėl tikėjimo, ir dėl tėvynės laisvės:

„Jis padaugino garbę savo tautai, / vilkėdavo šarvais kaip milžinas, / susijusdavo kariškais ginklais kovose / ir savo kalaviju gynė stovyklas“ (1 Mak 3, 3), – taip apie Izraelio etmoną [rašo] šv. raštininkas. Galime šiuos žodžius priskirti ir mūsų [etmonui], kuris kaip narsus milžinas išstojo prieš turkų tironus ir apgynė stovyklas savo kardu.¹⁴⁰

Pasak menotyrininkės Jolitos Liškevičienės, šie žodžiai iškelia Chodkevičių kaip *miles Christianus* prototipą¹⁴¹. Baroko laidotuvių pamoksluose skleidžiamas tuo metu naujai aktualizuotas kario kaip tėvynės ir tikėjimo gynėjo vaizdinys: „Viena vertus, [...] tai narsaus kovotojo ir savo tėvynę ginančio kario pavyzdys, antra vertus, jam būdingos krikščioniškos vertybės, nes kiekvienas tikintysis turi būti Kristaus paveikslas, Jo valios reiškėjas ir vykdytojas.“¹⁴² Pagrindiniai jo ginklai yra pamaldumas ir dorybė¹⁴³. Rochavičius pamoksle pabrėžia, kad Chodkevičiaus kova buvusi gera, nes kovota dėl religijos ir tėvynės ir išsaugotas tikėjimas Dievu bei tėvyne, geresnė, nes ji buvo apvainikuota pergalėmis, o geriausia – nes Dievas už ją apdovanojo amžinu atlygiu¹⁴⁴.

Tuo metu pasirodė nemažai veikalų, plėtojančių krikščioniškojo kario temą¹⁴⁵. Pamokslininkų teiginiai ne vienu atveju atliepia lenkų pamokslininko

¹⁴⁰ Fabian Birkowski, *op. cit.*, p. 17: „Y rozfzerył chwałę ludu swoiego, y oblokł na się pancierz iako olbrzym, y przypałał do boku orężę woienne swoie, y bronił Obozu mieczem swoim; to o Hetmanie Izraelfikim Pifarz ś. Możem te fłowa dać y nalfzemu / ktory iako olbrzym waleczny / wyiachał przeciwko tyranowi Tureckiemu / y obronił Obozow fzaślą swoią.“

¹⁴¹ Jolita Liškevičienė, „*Miles Christianus* įvaizdis LDK kultūroje“, in: *Acta Academiae Artium Vilnensis*, t. 24: *Tipas ir individas Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės kultūroje*, 2002, p. 165.

¹⁴² Idem, *Mundus emblematum: XVII a. Vilniaus spaudinių iliustracijos*, Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2005, p. 79.

¹⁴³ *Ibid.*, p. 73.

¹⁴⁴ Stanisław Rochowicz, *op. cit.*, I. D2v.

¹⁴⁵ Keletas minėtų: italų teologo Antonio Possevano (apie 1533–1611) *Krikščionis kareivis (Il soldato christiano)*, 1569, I laida), pamokslininko Mato Bembo (Mateusz Bembus, 1567–1645) *Krikščionis karys (Bellator Christianus)*, 1617, 1618), LDK valstybės ir politikos veikėjo Stanislovo Radvilos (Stanisław Radziwiłł, 1559–1599), praminto Pamaldžiuoju, *Tikrojo krikščionio riterio dvasiniai ginklai (Orężę duchowne prawowierniego Rycerza Chrześcianskiego)*, 1591). Žr. Jolita Liškevičienė, *Mundus emblematum: XVII a. Vilniaus spaudinių iliustracijos*, p. 79–80; t. p. Tadeusz Bernatowicz, *op. cit.*, p. 59.

Petro Skargos (Piotr Skarga, 1563–1612) veikalo *Kareiviškas pamaldumas* (*Żołnierskie nabożeństwo*, 1606, I laida), dedikuoto Chodkevičiui ir lenkų didikui, karvedžiui Stanisławui Żółkiewskiui (1547–1620), teiginius. Pasak Skargos, kareivis turįs būti pamaldesnis už kitus, nes jis arčiau mirties bei Dievo teismo, o juk būtent Dievas, vadovaudamas mūšiui, dovanoja pergalę¹⁴⁶. Kad Dievas yra svarbiausias mūšio dalyvis, teigia visi pamokslininkai: „Apie jį [Chodkevičių] buvo teisingai sakoma: *Venit, vidit, Deus vicit* – atėjo, pamatė, Dievas nugalėjo.“¹⁴⁷ Pamoksluose nupasakojama kario mirtis taip pat siejasi su Skargos svarstymais. Pasak jo, drąsaus ir pamaldaus kareivio mirtis esanti pati šlovingiausia iš visų pergalų, o mirtis mūšyje yra graži¹⁴⁸. Kaip minėta, Chodkevičius ir miršta tikra kario mirtimi, užsitarnavęs nemirtingą šlovę. Pateikti pamaldumo pavyzdžiai, gausios fundacijos, tinkama mirtis tik paliudija, kad jis buvęs tikru *miles Christianus* pavyzdžiu. Pasak Antanavičiaus, krikščioniško kario aureolė buvo pradėta kurti Chodkevičiui dar gyvam esant, ir po jo mirties ji pamažu virto karvedžio nugalėtojo įvaizdžiu¹⁴⁹.

Chodkevičių kaip Kristaus karį įtvirtina ir tai, kad pamokslininkai gretina jį su žymiais Šventojo Rašto karvedžiais, kartu ištikimai tarnavusiais Dievui, gerbusiais jo įstatymus, vengusiais nuodėmių. Dar įtaigiau šį vaizdinį liudija pamokslininkų pateikiamas sugretinimas: kaip nukankintas, nuvargintas Kristus nugali mirtį, taip sergantis Chodkevičius yra stiprus savo silpnybe ir sugeba iškovoti didžiausias pergales.

IŠVADOS

Laidotuvių pamoksluose ir kalbose, sakytose mirus Chodkevičiui, pateikiama daugiau istorinių, biografinių detalių, o mažiau susitelkiama į bendrus turinio (pavyzdžiui, mirties) apsvaistymus, nors tai buvo ypač populiari Baroko epo-

¹⁴⁶ Piotr Skarga, „Żołnierskie nauki i nabozenstwo“, in: Idem, *Kazania przygodne i pisma rozne W. X. Piotra Skargi Societatis Jesu na male Tomiki podzielone*, Na nowo, już to piąty raz wychodzące, t. 5, Połock: Drukarnia Połocka, 1809, p. 275–276.

¹⁴⁷ Fabian Birkowski, *op. cit.*, l. 3: „[O] nim ona sentencya prawdziwa była: *Venit, Vidit, Deus vicit*: Przyfzedł / obaczył / Bog zwyciężył.“

¹⁴⁸ Piotr Skarga, *op. cit.*, p. 298, 297.

¹⁴⁹ Darius Antanavičius, *op. cit.*, p. 7.

choje. Pamoksluose ir kalbose faktai susipina su išmone. Skaitytojas sužino apie Chodkevičiaus gyvenimą (išvaizdą, būdą ir dorybes, jaunystę, santuokas, vaikus, svarbiausius mūšius, dosnias fundacijas). Tikroviškumo priduoja dažni pamokslininkų kreipiniai į adresatą kaip liudininą ar dalyvį. Šiuo aspektu išsiskiria Birkowskio laidotuvių pamokslas, kuriame ypač tapybiškai aprašomi mūšiai bei paties Chodkevičiaus pirmuoju asmeniu perpasakojamos kalbos leidžia įtaigiau pajusti karo atmosferą, tarsi iš arti pamatyti, pažinti garsųjį karvedį. Dėl istorinių detalių šie tekstai tampa svarbiais šaltiniais ne tik amžininkams, bet ir vėlesnių epochų tyrėjams: jais remiasi Starovolskis ir Naruševičius, rašydami Chodkevičiaus biografiją ir istoriją. Vis dėlto nepaisant individualių, atrodo, tik Chodkevičiui būdingų savybių, laidotuvių pamoksluose pateikiamas idealizuotas pamaldaus senatoriaus, etmono, karvedžio paveikslas, iškeliantis *miles Christianus* vaizdinį – narsaus kario-riterio, kovojančio dėl tėvynės ir tikėjimo, tik individualizuotas pagal išskirtinius karvedžio gebėjimus. Kartu pristatytas Chodkevičiaus paveikslas, kaip ir aptariamieji kituose laidotuvių pamoksluose, yra sektinas pavyzdys to meto visuomenei siekiant pažadinti nykstantį sąmoningą pilietiškumą, tėvynės meilę.

ŠALTINIAI IR LITERATŪRA

- Antanavičius Darius, „Jonas Karolis Chodkevičius: kelias į karvedžio šlovę. Istoriko įvadas“, in: Pranciškus Malkotas, *Karų su turkais ir Livonijoje balsas apie šlovingo atminimo Joną Karolį Chodkevičių*, parengė Darius Antanavičius, Dariusz Chemperek, Eglė Patiejūnienė, vertė Eglė Patiejūnienė, Warszawa: Ministerstwo Kultury i Dziedzictwa Narodowego, 2016, p. 7–26.
- Barłowska Maria, *Jakub Sobieski pamięci wielkiego kawalera, Bartłomieja Nowodworskiego, Wraz z tekstem mowy „Rzecz J.M. Pana Jakuba Sobieskiego [...] na pogrzebie sławnej pamięci Wielkiego Kawalera...“*, (*Staropolskie Funeralia*, pod redakcją naukową Marka Skwary, t. 2), Szczecin: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego, 2006.
- Barłowska Maria, *Swada i milczenie: zbiory oratorskie XVII–XVIII wieku – prolegomena filologiczne*, Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, 2010.
- Bednarek Bogusław, „Oracje pogrzebowe poświęcone Janowi Karolowi Chodkiewiczowi“, in: *Poznanie, Kosmos, cywilizacja*, po redakcją Ewy Dobierzewskiej-Mozrzyńskas, Adama Jezierskiego, Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, 2013, p. 221–237.
- Bernatowicz Tadeusz, „Śmierć rycerza kresowego i jego *sepulchrum*“, in: *Studia Muzealne*, 2000, t. 19, p. 59–71.
- Bibliografia Estreicher*. Prieiga per internetą: https://www.estreicher.uj.edu.pl/staropolska/baza/wpis/?sort=nazwisko_imie&order=1&id=125081&offset=106801&index=23.

- Birkowski Fabian, *Jan Karol Chodkiewicz y Jan Weyher, Wielmożni, Waleczni, Pobożni, Woiewodowie; Pamięć pogrzebna wspomnieni*, od W. O. X. Fabiana Birkowskiego, Zakonu Dominika ś. Kaznodziejskiego w Pismie świętym Doktora, w Krakowie: w Drukarni Andrzeia Piotrkowczyka, K. I. M. Typographa, 1627.
- Chachaj Marian, „O dacie urodzenia i o edukacji hetmana Jana Karola Chodkiewicza“, in: *Studia z dziejów Wielkiego księstwa Litewskiego (XVI–XVIII wieku)*, pod redakcją Sławomira Górzyńskiego i Mirosława Nagielskiego, Warszawa: Wydawnictwo DIG, 2014, p. 49–58.
- Chemperek Dariusz, „Jonas Karolis Chodkevičius – miles Christianus ir tėvynės gynėjas. Literatūros istoriko įvadas“, in: Pranciškus Malkotas, *Karų su turkais ir Livonijoje balsas apie šlovingo atminimo Joną Karolį Chodkevičių*, parengė Darius Antanavičius, Dariusz Chemperek, Eglė Patiejūnienė, vertė Eglė Patiejūnienė, Warszawa: Ministerstwo Kultury i Dziedzictwa Narodowego, 2016, p. 61–73.
- Czarliński Bonawentura, *Kazanie na pogrzebie Iasnie Wielmożnego Pana P. Iana Karola Chodkiewicza, hrabie ze Szklowa y Myży, na Bychowie, Woiewody Wileńskiego, Korony Polskiej przeciw Sułtanowi, a W. X. L. Hetmana Naywyższego, Gubernatora Ziemie Inflantskiej, Derpskiego, Luboszańskiego, Wielońskiego etc. Starosty. Miane w Ostrogu, w kościele farskim przez x. Bonawenture Czarlinskigo, Zakonu Franciszka S. Oycow Bernardinow kaznodzieie Wilenskiego roku Pańskiego 1622. dnia Novemb. 16*, [Vilnius: Vilniaus akademijos spaustuvė, po 1623-02-01].
- Čiurinskas Mintautas, *XVI–XVII amžiaus Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės biografistika*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2006.
- Dobrowolska Wanda, „Chodkiewicz Jan Karol“, in: *Polski słownik biograficzny*, Kraków: nakładem Polskiej Akademii Umiejętności, 1937, t. 3, p. 363–367.
- Długosz Józef, *Jakub Sobieski 1590–1646: Parlamentarzysta, polityk, podróżnik i pamiętnikarz*, Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, 1989.
- Gałużka Justyna, „Mowy Jakuba Sobieskiego na pogrzebach Stanisława, Jana i Reginy Żółkiewskich jako przykład oratorstwa siedemnastowiecznego – edycja źródłowa“, in: *Terminus*, 2019, t. 21, sąs. 1 (50), p. 105–140.
- Hasius Jakub, *Kazanie Na Dzień Naznaczony Pogrzebowi Iasnie Wielmożnego Pana P. Iana Chodkiewicza Hrabie ze Szklowa y Myży, na Bychowie, Woiewody Wileńskiego, Korony Polskiej przeciw Sułtanowi, a W. X. L. Hetmana Naywyższego, Gubernatora Ziemie Inflantskiej, Derpskiego, Luboszańskiego, Wielońskiego etc. Starosty. Miane w Nieświeżu w Kościele Societatis Iesu, przez X. Iakuba Hasiusza teyże Societatis Theologa Roku M DC XXII. Dni Novemb. XVI*, [Vilnius: Vilniaus akademijos spaustuvė, 1622].
- Kojalavičius-Vijūkas Albertas, *Šventasis Lietuvos Didžiosios Kunigaikštijos bei jai priklausančių provincijų giminių ir herbų vardynas = Sacer nomenclator familiarum et stemmatum Magni Ducatus Lituaniae et provinciarum ad eum pertinentium*, iš lotynų kalbos vertė Sigitas Narbutas, Vilnius: Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių biblioteka, 2015.
- Kucharczyk Monika, „Sposoby kreacji postaci Jana Karola Chodkiewicza w „Pamiętce rycerstwa sarmackiego“ Wojciecha Rakowskiego (?) i „Chorągwi Sauromackiej w Wołoszech“ Marcina Paszkowskiego“, in: *Wschodni Rocznik Humanistyczny*, 2008, t. 5, p. 53–60.

- Kuolys Darius, „Didikų vaizdinys Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės raštijoje“, in: *Senoji Lietuvos literatūra*, 2019, kn. 47, p. 56–100.
- Kuran Michał, „Jan Karol Chodkiewicz – przykład wizerunku starca w oracjach pogrzebowych“, in: *Dojrzewanie do pełni życia: starość w literaturze polskiej i obcej*, pod redakcją Stefana Kruka, Elżbiety Flis-Czerneckiej, Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, 2006, p. 125–145.
- Lietuvių enciklopedija*, t. 1, Bostonas: Lietuvių enciklopedijos, leidykla, 1953.
- Liškevičienė Jolita, „Miles Christianus įvaizdis LDK kultūroje“, in: *Acta Academiae Artium Vilnensis*, t. 24: *Tipas ir individas Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės kultūroje*, 2002, p. 127–169.
- Liškevičienė Jolita, *Mundus emblematum: XVII a. Vilniaus spaudinių iliustracijos*, Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2005.
- Narbutas Sigitas, „Jonas Karolis – Dievo Lietuvai duotas taleris“, in: *Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių biblioteka*, 2021, t. 10, p. 13–45.
- Naruszewicz Adam Tadeusz Stanisław, *Historia Jana Karola Chodkiewicza wojewody Wileńskiego hetmana wielkiego*, w Warszawie: w drukarni Nadwornej J. K. Mci, 1781, t. 1.
- Nowicka-Struska Anna, *Ex fumo in lucem: Barokowe kaznodziejstwo Andrzeja Kochanowskiego*, Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, 2008.
- „Oratio“, in: Rapolas Skorulskis [et al.], *Laurus immortalitatis ad illustrissimi d. d. Ioannis Caroli Chodkiewicz, Comitis in Szklów Mysz & Bychow. Palatini Vilnen[sis], Generalis Exercitu[um] Regni Poloniae cōñ. Osmanu[m] Turcaru[m], & Iambekiereiu[m] Tartarorum Imperatores, & M. D. L. Ducis, Gubernatoris Livoniae Derpaten[sis], Lubosnensis, Velon[ensis] Capitanej &c. cenotaphium positum ab illustrissimo d. d. Ioanne Stanislao Sapieha M. D. L. Archimarschalco Capitaneco Slonim[ensis] Mscib. Ialouc. Lubsha &c. in ecclesia Nesvisien[si] Societatis Iesu a studiosa Inventute eiusdem Collegii Societatis appensa et per Raphaelem Skorulski stud. poes. descripta*, [Vilnae: typis Academicis S. I.?, 1622], l. E2r–E4r.
- Paknyš Mindaugas, *Mecenatystės reiškiny XVII a. LDK. Bažnytinės architektūros užsakymai*, Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2003.
- Platt Dobrosława, *Kazanie pogrzebowe z przełomu XVI i XVII wieku. Z dziejów prozy staropolskiej*, Wrocław, Warszawa, Kraków: Zakład Narodowy im Ossolińskich Wydawnictwo, 1992.
- Podhorecki Leszek, *Jan Karol Chodkiewicz, 1560–1621*, Warszawa: Wydawnictwo Ministerstwa Obrony Narodowej, 1982.
- Račiūnaitė Tojana, „Liūtas ir erelis, žmogus ir kolona: hibridiniai atvaizdai Kretingos bažnyčios durų dekore“, in: *Acta Academiae Artium Vilnensis*, 2020, t. 96, p. 43–86.
- Rochowicz Stanisław, *Kazanie Na Rocznicy ś. Pamięci Jasnie Wielmożnego Pana: Pana Jana Karola Chodkiewicza, Hrabie ze Skłowa, na Bychowie, Wojewody Wileńskiego, Hetmana Wielkiego X. Lith., Gubernatora Inflantskiego, Starosty Derptskiego, Lubosznanskiego, Wellońskiego, etc. Czynione przez X. Stanisława Rochowicza w Wilnie w Kosciele S. Katarzyny dnia 24. Septembr. Roku 1622*, w Wilnie: w drukarni Leona Mamonicza, [1622].
- Rok Bogdan, „Druk żałobne w dawnej Polsce XVI–XVIII w.“, in: *Wesela, chrzciny i pogrzeby w XVI–XVIII w. Kultura życia i śmierci*, red. H. Suchojad, Warszawa: Wydawnictwo naukowe Semper, 2001, p. 187–201.

- Rowińska-Szczepaniak Maria, „Równianka pamięci“ zwycięzcom wojny chocimskiej, in: *Kwartalnik Opolski*, 2011, t. 2/3, p. 3–14.
- Skarga Piotr, „Zolnierskie nauki i nabozenstwo“, in: Idem, *Kazania przygodne i pisma rozne W. X. Piotra Skargi Societatis Jesu na małe Tomiki podzielone*, Na nowo, już to piąty raz wychodzące, t. 5, Połock: Drukarnia Połocka, 1809, p. 271–305.
- Skorulskis Rapolas [et al.], *Laurus immortalitatis ad illustrissimi d. d. Ioannis Caroli Chodkiewicz, Comitis in Szklów Mysz & Bychow. Palatini Vilnen[sis], Generalis Exercitu[um] Regni Poloniae coñ. Osmanu[m] Turcaru[m], & Iambekiereiu[m] Tartarorum Imperatores, & M. D. L. Ducis, Gubernatoris Livoniae Derpaten[sis], Lubosanensis, Velon[ensis] Capitanej &c. cenotaphium positum ab illustrissimo d. d. Ioanne Stanislao Sapieha M. D. L. Archimarschalco Capitaneo Slonim[ensis] Mscib. Ialouc. Lubsza &c. in ecclesia Nesvisien[si] Societatis Iesu a studiosa Iuventute eiusdem Collegii Societatis appensa et per Raphaelem Skorulski stud. poes. descripta*, [Vilnae: typis Academicis S. I.?, 1622].
- Skwara Marek, *O dowodzeniu retorycznym w polskich drukowanych oracjach pogrzebowych XVII wieku*, Szczecin: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego, 1999.
- Sobieski Jakub, „Tenże na Pogrzebie Iana Karola Chodkiewicza Woiewody Wilenskiego, Hetmana W. X. Litewskiego“, in: *Mowca Polski, albo Wielkich Senatorow powagą i Oyczystą wymową Oratorow, Seymowe i Pogrzebne Mowy Pod Imieniem y obroną Iasnie Wielmoznego I. M. Pana Pana Iana Na Złoczewie y Żołkwi Sobieskiego, Marszałka y Hetmana Wielkiego Koronnego Iaworowskiego, Stryiskiego, Gniewskiego, Kałuskiego etc. Starosty. Do głosney wiekow potomnych pamięci podane, tom pierwszy. Staraniem y Nakładem Jana Pisarskiego Bibliopole J. K. M.*, t. 1, w Kaliszu: w Kole[gl]ium Societatis Jesu, 1668, p. 31–39.
- Starowolski Szymon, „Carolus Chodkievicius. CXXIX“, in: [Idem], *Simonis Starowolsci Sarmatiae bellatores, Coloniae Agripinae: Apud Henricum Crithium fubfigno Galli*, 1631, p. 237–240.
- Starowolski Szymon, *Simonis Starowolsci Oratio in Obitum Magnanimi Herois, D. Io. Caroli Chodkievici Comitis in Szklów, Mysza, & Bychow. Palatini Vilnensis, Derpatensis, Lubosanensis, Velonen[sis] & ad bellum Turcicum, Regni Poloniae Exercituum Generalis nec non terrae Livoniae Gubernatoris, Cracoviae: In Officina Typogr. Mathiae Andreoviensis*, 1622.
- Stefanides Melchior, *Kazanie Załobne, przy Obchodzie Szczęśliwey pamięci, Iaśnie Wielmożne[go] Pana, Pana Iana Karola Chodkiewicz, Hrabi ze Szklowa na Bychowie, Woiewody Wilenskie[go], na Woynę przeciw Osmanowi Cesarzowi Tureckie[go], Hetmana Wielkiego Koronnego, W Kościele Zamoyskim, Thomasza S. Apostoła, dnia 22. Miesiąca Grudnia. Roku Pańskiego, 1622, Przez Xiędza Stephanidesa, Chełmskiego Kanonika, Scholastika Zamoyskiego, Proboszcza Lubaczowskiego, odprowadzane*, [Zamość]: w Drukarni Akademii Zamoyskiej, 1624.
- Vaitkevičiūtė Viktorija, *LDK katalikiškas Baroko pamokslas: tarp ars vivendi ir ars moriendi*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2008.
- Żojdż Karol, „Uroczystości pogrzebowe Jana Karola Chodkiewicza w Ostrogu w roku 1622 na tle sporu o jego schedę“, in: *Przegląd historyczny*, 2020, t. 111, z. 4, p. 991–1009.

Know Ye not that There Is a Prince and a Great Man Fallen This Day (2 Sam 3, 38): The Image of Jan Karol Chodkiewicz in Funeral Sermons and Orations

Summary

After the death of Jonas Karolis Chodkevičius (Jan Karol Chodkiewicz, c. 1571–1621), a prominent politician and military leader of the Grand Duchy of Lithuania, eight printed funerary texts are known: five sermons in Polish and three speeches, two in Latin and one in Polish.

These are the funeral sermons in Polish by Stanisław Rochowicz (b. 1636), a Jesuit preacher at the Chodkiewicz estate, Bonawentura Czarliński (b. 1648), a Bernardine; Jakub Hasius (b. 1648), a Jesuit, who later joined the Order of Penitential Canons; Melchior Stefanides (Stefański, Stefanowicz, c. 1565–1638), a theologian and the first rector of the *Zamość* Academy; Fabian Birkowski (1566–1636), a Polish Dominican and former chaplain of the Chotyn battle camp. The speeches were the following: 'Mowa' by Jakub Sobieski (1591–1646), a politician, a noble, the father of the future King John III Sobieski (1629–1696); 'Oratio' by Szymon Starowolski (1588–1656), a historian and Chodkiewicz's secretary; 'Oratio' by an anonymous author, which was printed by the Baroque author Rafał Skorulski in the collection *Laurus immortalitatis* (The Laurel of Immortality) dedicated to Jan Karol Chodkiewicz together with paratheatrical emblems by other students of the Jesuit College in Nesvizh.

After briefly presenting the circumstances of deliverance and publishing of the funeral sermons and speeches, the article seeks to find out to what extent the preachers sought to individualise Chodkiewicz or to refer to the details of his biography in discussing the outstanding and well-known Baroque warlord, or whether they presented a generalised model of a Christian, of a believer, based on the image of *miles Christianus* (Christian soldier) that had become popular in the Baroque period.

These texts show an attempt to show a picture of a real person, describing, even if schematically, his appearance, enumerating his moral traits, and discovering details of his everyday life. Birkowski's first-person speeches also add liveliness and verisimilitude to the portrayal of the warlord. Considering that only a small part of the nobility took part in battles at that time, Chodkiewicz's personality was exceptional, which is evidenced by the numerous and detailed descriptions of battles in the sermons. Rarely do funeral sermons of the time

devote as much space to descriptions of battles, despite the fact that they are usually dedicated to famous warlords. However, despite the individual qualities that seem to be unique to Chodkiewicz, the funeral sermons present an idealised image of a senator, a hetman, a military leader, which corresponds to the image of *miles Christianus*.

The sermons present a certain type of a Catholic noble: a brave warrior-knight who fights for his homeland and his faith, and personalised with regard of him being an extraordinary warlord. At the same time, the image of Chodkiewicz, like the heroes of other funeral sermons, serves as a role model for the society of the time in order to trigger the fading civic spirit and a sense of love of the homeland.

KEYWORDS: Jan Karol Chodkiewicz; funeral sermons; funeral orations; warlord, miles Christianus; Baroque rhetoric; Baroque epoch.

Gauta 2022 04 12

Priimta 2022 06 17